

2025-04

jaargang 56
nummer 4
mei 2025

Maandblad van
Vrijdenkersvereniging
De Vrije Gedachte

De Vrijdenker

Sinds 1856

**Vrijdenken
in Duitsland**

**Waar toe zijn wij
op aarde?**

**Jerome krijgt
commentaar**

PODCASTS

Podcasts van De Vrije Gedachte over diverse onderwerpen worden verzorgd door bestuursleden Bart Collard en Floris van den Berg.

Ook bestuurslid Stanley Bakker verzorgt podcasts, samen met Teun de Jong; deze dragen de titel "Kritisch bekeken" en hebben kwakzalverij in de breedste zin van het woord als onderwerp.

De programma's zijn op YouTube, dus met video, te bekijken via:

<https://www.youtube.com/@verenigingdevrijegedachte4805/videos>

Tevens zijn de podcasts van Floris en Bart op Spotify te beluisteren via:

<https://open.spotify.com/show/6J0uDTp0PT06grumVR1DZQ?si=e514d8d-cdb31426d>

of: <https://spoti.fi/3ZymQCb>

Als u zich 'abonneert' op de podcasts en deze 'volgt' via deze kanalen en tevens 'likes' uitdeelt zullen de podcasts sneller gevonden worden, ook door niet-leden. Zo kunt u helpen om de boodschap van DVG verder en sneller te verspreiden buiten onze vereniging.

WEBSITE

Op onze website devrijegedachte.nl schrijft kandidaat-bestuurslid Martin Harlaar een serie artikelen waarin hij uiteenzet wat hij als gevaren van de genderideologie beschouwt.

Bezoek onze
Facebook-pagina
De Vrije Gedachte

Bezoek onze
website
devrijegedachte.nl

COVER: Foto's van René van Elst
Voorkant: Teylers Museum, Haarlem.
Achterkant: Museum Weesp;
Rembrandthuis Amsterdam.

Algemene Ledenvergadering 2025 en Vrijdenkersdag

Datum: **zaterdag 7 juni 2025**

Locatie: Cursus en Vergadercentrum De Domstad, Koningsbergerstraat 9, Utrecht

10.00-12.30 uur: Algemene Ledenvergadering

(alleen toegankelijk voor leden DVG)

Aanmelding verplicht via e-mail: secretaris@devrijegedachte.nl

12:30-13:30 uur: Lunch

13.30-16.00 uur: Vrijdenkersdagsymposium "Hoe weerbaar is de Democratie?"

(algemeen toegankelijk)

Dagvoorzitter: *Bart Collard*

Sprekers:

Classicus *Anton van Hooff*: 'Democratisch wantrouwen: de les van Athene'

Cultureel psycholoog en auteur van 'De prijs van vrijheid', *Keyvan Shahbazi*:

'Democratie en de prijs van vrijheid'

Rechtsfilosoof *Mirjam van Schaik*: 'Democratie en mensenrechten'.

Filosoof en voorzitter DVG *Floris van den Berg*: 'Vrijdenken voor het behoud van de liberale democratie'.

De middag zal muzikaal worden omlijst.

16.00 -18.00 uur: Borrel.

Kosten Vrijdenkersdag: € 10,- (contant of met pin te betalen aan de zaal); gratis voor leden DVG.

Democratie is mensenwerk
en zorgen dat democratie blijft werken vraagt erom
dat de beste mensen zich daarvoor in willen zetten.

Mark Rutte

Geachte leden,

De Vrije Gedachte torst belangrijk cultureel erfgoed van het project van de Verlichting met zich mee. Dat erfgoed rust op de schouders van de leden, van jullie! Het ledental van onze vereniging is vrij beperkt, dat betekent dat de last per persoon groot is. Jullie hebben het lef om, tegen de tijdsgeest in, vrijdenken en het vrije denken te promoten in een tijd waarin waarheid en democratie onder vuur liggen.

Graag nodigen wij jullie uit voor onze Algemene Ledenvergadering 2025 op 7 juni 's ochtends. De ALV wordt gecombineerd met de Vrijdenkersdag in de middag met als thema 'Hoe weerbaar is de democratie?'. In de Verenigde Staten is een rappe ontmanteling van de democratische rechtsstaat gaande. Lopen democratieën in Europa, waar er een aanzienlijke fanbase is voor Trump, ook gevaar? En zo ja, wat kunnen wij doen? En specifiek, wat zou de rol van De Vrije Gedachte kunnen (en moeten?) zijn in het beschermen van de democratie, wereldwijd?

De agenda van de ALV en de bijbehorende stukken worden een maand van tevoren verzonden naar de

leden die zich hebben aangemeld. Als je een punt wilt agenderen, stuur dan een bericht naar secretaris Bart Collard (secretaris@devrijegedachte.nl).

Het bestuur van De Vrije Gedachte bestaat thans uit:

- Floris van den Berg, herkiesbaar als voorzitter
- Stanley Bakker, penningmeester, ledenadministrateur – periode loopt
- Bart Collard, secretaris – periode loopt
- Willem Vermaat – periode loopt.

Voorstel van het bestuur voor benoeming van twee nieuwe leden (over wie u meer leest achterop deze aankondiging):

- Martin Harlaar – verkiesbaar
- Edwin Roovers – verkiesbaar.

Leden kunnen zich kandidaat stellen als bestuurslid tot en met 21 april a.s.. Namen van kandidaten of tegenkandidaten voor bestuursfuncties dienen door vijf leden gesteund te worden. Kandidaten kunnen zich melden bij de secretaris, met vermelding voor welke bestuursfunctie (indien van toepassing) en de namen van de vijf leden die de kandidaat steunen.

Bestuur DVG

ZOZ

Martin Harlaar (Amsterdam 1956) groeide op in een links atheïstisch gezin. Hij is historicus, afgestudeerd aan de UvA. Tussen 2006 en 2016 woonachtig in Antwerpen. Daar actief voor het Belgische Humanistisch Verbond. Maakte voor het HV.be twee tentoonstellingen: 10 jaar euthanasiewetgeving en de geschiedenis van het HV in België. Schrijft sinds 2019 regelmatig voor de website van het HV.be. Initieerde eind 2019, in samenspraak met het HV.be, het GROTE VRAGEN-project waarbij mensen met uiteenlopende achtergronden en perspectieven in gesprek gingen over GROTE VRAGEN. Dat resulteerde in drie boeken:

- *De getemde mens. Waar komt (volgens u) onze moraal vandaan?* (2021)

- *Ben ik wel woke genoeg? Een ontdekkingsstocht door het land der Social Justice Warriors* (2022)

- *Het gender-experiment. Hoe maakbaar is onze identiteit als M/V/X?* (2024)

Aan deze drie boeken werkten in totaal meer dan 180 mensen mee uit binnen- en buitenland. Naar aanleiding van het eerste boek organiseerde hij samen met het HV.be en het Nederlandse VKMO-Katholiek Netwerk zes dialooggesprekken die nog te zien zijn op YouTube (zoek daar naar Dialooggesprek plus het nummer.

Martin Harlaar ziet de woke-beweging (met haar binaire indeling van de wereld in onderdrukkers/daders en onderdrukten/slachtoffers) als een bedreiging voor het vrije woord en de wetenschap. Het transgenderactivisme maakt deel uit van die woke-beweging. Het transgenderactivisme verenigt elementen van geloof en kwakzalverij in zich. Het pleit ervoor dat biologisch geslacht (wat iemand **is**) ondergeschikt wordt gemaakt aan 'genderidentiteit' (wat iemand zich **voelt** c.q. zich **zegt te voelen**).

Sinds 2010 is met name het aantal pubermeisjes dat in medische transitie wil gaan (het nemen van testosteron en het laten weghalen van borsten, eileiders en baarmoeder) explosief gestegen. Deze meisjes hebben veelal onderliggende problematiek (depressie, trauma, zelfbeschadiging, autisme enz.).

Transgenderactivisten presenteren zichzelf als een voortzetting van de homo-emanipatiebeweging en pleiten voor zelfdiagnose ('ik ben in het verkeerde lichaam geboren en ben eigenlijk een jongen') voor elke leeftijd. Het aanbieden van psychologische of psychiatrische hulp zien zij als 'transfoob' en als een conversiehandeling. Recentelijk is er in de Tweede Kamer gedebatteerd over wetgeving om conversiebehandelingen strafbaar te stellen.

Martin Harlaar is niet 'anti-transgender', maar hij komt wel op tegen de kwalijke gevolgen van het transgenderactivisme waarvan vooral meisjes en vrouwen het slachtoffer worden. Het boek *Het gender-experiment* droeg hij op aan de Amerikaanse transman Buck Angel die ook tegen die kwalijke gevolgen strijdt.

Hij heeft een redelijk netwerk in humanistisch Vlaanderen en in kringen die zich bezighouden met de genderproblematiek. Op 27 juni 2024 was hij aanwezig op een conferentie in de VU in Amsterdam. Daarover schreef hij een sfeerverslag: <https://www.humanistischverbond.be/blog/1539/een-omstreden-conferentie-in-de-vrije-universiteit-van-amsterdam/>

Foto op pag. 3 links.

Edwin J.F. Roovers MEd¹ over zichzelf

Al vroeg in mijn katholieke opvoeding (die begon in Breda in 1963) liep ik weg uit de kerk, het vormsel was al niet meer aan mij besteed, ik zocht waarheid en hoopte deze op die jonge leeftijd al op andere wijze te gaan vinden. Een eerste stap richting atheïsme. Een kritische en onderzoekende houding is me mijn hele leven bijgebleven. Ik ben getrouwd geweest, heb twee kinderen, heb me uit de zogenaamde kast weten te bevrijden, woon in Gouda en geniet van mijn vrijheid met prachtmens Jan (Amsterdam).

Ik wil mijn skills als bestuurder en (interim)manager in de not-for-profit-branche inzetten voor de organisatie. Ik ben directeur geweest van grote vrijwilligersorganisaties zoals de Federatie Nederlandse EHBO (100.000+ leden, 900 plaatselijke afdelingen) en directielid van een certificerende stichting "Het Oranje Kruis". Verder bestuurslid / directeur in stichting de Regenboogboom (ANBI), redacteur en auteur in vaktijdschriften, en langdurig bestuurslid van de VSN, een landelijke patiëntenorganisatie, inclusief functies in internationaal verband op onderzoeksgebied. Als ZZP'er 15 jaar een eigen advies en trainingsbureau gevoerd op het gebied van veiligheid bij vooral onderwijs- en gemeentelijke instellingen inclusief de nodige innovaties op onderwijsgebied (w.o. Teleac NOT). Momenteel werk ik op beleidsniveau en als examenexpert binnen het mbo, het openbaar onderwijs, waar allerlei valse religieuze aspecten een rol blijven spelen, iets waar ik sterk stelling tegen neem.

De scheiding van kerk en staat is voor mij een strijdpunt aangezien de politiek in Nederland nog steeds doordrenkt blijft van religieus denken. Het zelfbeschikingsrecht en de waardigheid van de mens met en over zijn eigen lijf (en afsluiting van het leven) zijn leidend en derhalve moet het b.v. ouders niet toegestaan zijn om kinderen te verminken zoals bij besnijdenissen (m/v) nog dagelijks aan de orde is.

Ik sta en streef voor tolerantie in brede zin des woords en in casu voor de naakte vrijheid, het tolereren van de naakte mens in alle positiviteit in de maatschappij. Het naakt als het kwetsbare en onschuldige kan ingezet worden om een lans te breken voor vrijdenken, vrij doen en vrij(er) worden.

Ik participeerde met regelmaat bij Dronude en Naked The Hague. Bij het symposium "Recalcitrant" voegde ik de daad bij het woord en droeg naakt voor. Ik ben oprichter en voormalig voorzitter van een vereniging die gezamenlijk naturalistisch en ecologisch wonen wilde realiseren in de lage landen; momenteel mede-oprichter / bestuurslid BLTGWN Eva's en Adams.

Vrijdenkend en vrijdoend wil ik bijdragen aan de doelstelling van de Vrije Gedachte. Vrijdenken onder een veel bredere doelgroep laten accepteren en uiteindelijk breed stimuleren. Vrijdenken wekelijks een plaats geven in de openbaarheid c.q. aandacht claimen als gezonde relativisering en waarheidsvinding van de ontwikkelingen in de maatschappij. Graag wil ik met mijn inzet in het bestuur de vereniging verder helpen en anderen ondersteunen en stimuleren. Maar het blijft bij U allen of U dat ziet zitten.

[Meer over Edwin Roovers: <https://www.edwinnovati-on.eu/> (toevoeging van de redactie)]

Foto op pag. 3 rechts.

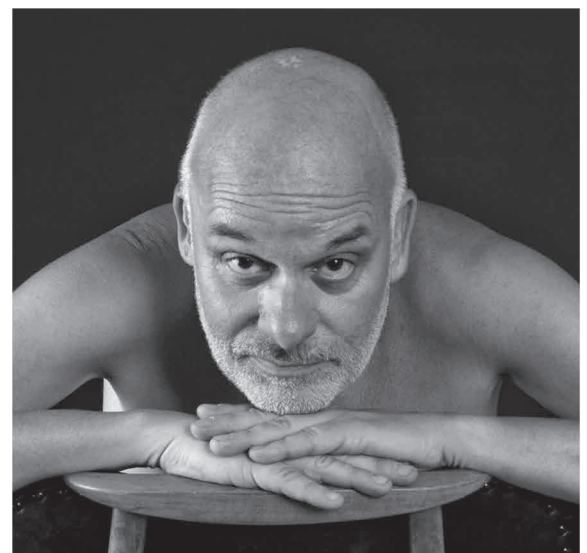
¹ Master of Education is een pedagogische masteropleiding (noot v/d redactie).

De Vrijdenker

jaargang 56 • nummer 3 • april 2025

INHOUD

Titel	Auteur	Pag.
• DVG op het WWW	<i>Redactie</i>	cover
• Aankondiging ALV en Vrijdenkersdag	<i>Bestuur</i>	1/2
• Informatie De Vrije Gedachte / Colofon De Vrijdenker	<i>Bestuur/Redactie</i>	4
• Enige "logica" over onze existentie	<i>Theo de Wijs</i>	5
• Flora van de Duitse vrijdenkerij	<i>Anton van Hooff</i>	6
• Een ander Amerika was mogelijk (boekbespreking)	<i>Floris van den Berg</i>	8
• Wij van De Vrije Gedachte adviseren het vrijdenken (commentaar op Bokkers)	<i>René van Elst</i>	10
• Alweer godsbewijzen (commentaar op Maridjan)	<i>Jan Willem Nienhuys</i>	12
• Godbewijzen? Zou het echt? (commentaar op Maridjan)	<i>Enno Nuy</i>	15
• Atheïsme laat denken vrij (commentaar op Maridjan)	<i>Anton van Hooff</i>	18
• Voorwoord bij de <i>Antisemiten-Hammer</i> , vertaald door <i>René van Elst</i>	<i>Jacob Moleschott</i>	20
• Titia van der Tuuk, atheïstische domineesdochter	<i>Anton van Hooff</i>	21
• Davis, Josh L. - <i>Het dierenrijk komt uit de kast</i> (boekbespreking)	<i>Enno Nuy</i>	22
• Werelds Nieuws	<i>René van Elst</i>	24
• De lege pagina van onvrijheid (boekbespreking)	<i>Floris van den Berg</i>	27
• Wij gedenken in mei...	<i>René van Elst</i>	30
• Auteurs van dit nummer / Aanwijzingen voor auteurs	<i>Redactie</i>	32

INFORMATIE

De Vrije Gedachte

De vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte is opgericht in 1856 onder de naam De Dageraad.

Bestuur:

Stanley Bakker - penningmeester/ledenadministrateur
 Floris van den Berg - voorzitter
 Bart Collard - secretaris
 Willem Vermaat

Postadres en telefoonnummer:

De Vrije Gedachte
 Postbus 60278
 1320 AH Almere
 tel. 06-28301336

E-mail:

bart.collard@outlook.com

IBAN:

NL15INGB0000274551

Leden- en abonnementsadministratie:

ledenadministratie@devrijegedachte.nl
 Postadres en telefoon: zie hiernaast

Lidmaatschap / abonnement De Vrijdenker:

Zie "Kosten" hieronder in het Colofon van dit blad

Internet:

- Website: devrijegedachte.nl
- YouTube-kanaal: Vereniging DeVrijeGedachte
- Facebook-pagina: De Vrije Gedachte

Bakker - Vermaat - Collard - Van den Berg

COLOFON

De Vrijdenker

De Vrijdenker is een tien maal per jaar verschijnend tijdschrift, uitgegeven door de vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte.

Redactie:

René van Elst – hoofd- en eindredacteur, opmaker
 Maarten Gorter – coördinator
 Anton van Hooff
 Matthew de Roode
 Hans de Vries

Postadres en telefoon:

zie hierboven bij de informatie over DVG

E-mail:

redactie@devrijegedachte.nl

Website:

zie hierboven bij de informatie over DVG

(Leden- en) abonnementsadministratie:

Zie hierboven bij de informatie over DVG

Kosten (ingegaan 2018):

- Lidmaatschap met abonnement € 62,— p.j.
- Lidmaatschap zonder abonnement € 30,— p.j.
- Abonnement € 36,— p.j.
- Student-lidmaatschap (t/m 25 jaar)
 met abonnement € 30,— p.j.
 Zie ook de aanbieding onderaan!
- Prijs losse nummers € 3,50

Kopij:

Reacties en nieuwe bijdragen, die betrekking hebben op het vrijdenken, worden zeer op prijs gesteld. A.u.b. digitaal aanleveren. Zie de aanwijzingen achterin dit blad.

Druk:

Drukkerij Image Team Eemnes
 ISSN: 1872-1478

Disclaimer: De Redactie van De Vrijdenker wijst erop dat door auteurs verkondigde meningen niet per se geheel of gedeeltelijk de mening van de Vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte en/of de Redactie weergeven. De inhoud van het geschrevene blijft te allen tijde de verantwoordelijkheid van de desbetreffende auteur.

VOORDEELAANBIEDING VOOR JONGEREN

Ben je atheïst (of denk je erover om het te worden) en jonger dan 25 jaar, profiteer dan van ons aanbod.

Als je je aanmeldt als nieuw lid dan krijg je een heel jaar lang 50% korting op De Vrijdenker. Je betaalt dan dus geen € 30,- maar slechts € 15,- voor 10 nummers!

Meld je aan op de site www.devrijegedachte.nl of via info@devrijegedachte.nl en vergeet niet je geboortedatum te vermelden.

Enige “logica” over onze existentie

door *Theo de Wijs*

“Waartoe zijn wij op aarde?” was een van de eerste vragen in onze katholieke catechismus. Antwoord: “Om God te dienen en hier en in het hiernamaals gelukkig te zijn.”

Als kind nam je aan dat de pastoor het wist. Als volwassene werd je gewend om te studeren en te onderzoeken. Ik vertel geen nieuws hier dat vele beweringen in de zogenaamde “Heilige Boeken” niet bleken te kloppen met wat de wetenschap inmiddels heeft vastgesteld. Dan ga je vanzelf andere mogelijke scenario’s naast elkaar leggen. Zoals:

Wetenschappers nemen aan dat, nadat de aarde aan het begin van haar ontstaan voldoende was afgekoeld, er in de oceanen een oerorganisme voorkwam, waaruit alle levende wezens op aarde zijn ontstaan door allerlei mutaties. Het organisme dat de beste overlevingskansen had na de mutatie bleef over en muteerde vervolgens weer naar een andere soort, enzovoort. Volgens Charles Darwin zijn op deze manier alle op aarde voorkomende soorten organismen ontstaan. Ook de mens is zo ontstaan uit primaten.

Mensapen ontwikkelden zich tot aapmensen. Een theorie is: doordat sommige mensapen leerden dat door op de achterpoten te staan men de voorpoten/handen kon gebruiken om bijvoorbeeld iets te maken dat “handig” was om voedsel te verzamelen; de eerste vorm van gereedschap. Omdat om iets te creëren enig abstract voorstellingsvermogen nodig was werd daardoor het brein van die primaten gestimuleerd, wat door volgende mutaties en succesvolle overlevingen een ontwikkelingsspurtsprek bracht bij die primaten. Daaruit ontstonden de eerst aapmensen of oermensen. Wetenschappers nemen aan dat er meerdere mensachtigen zijn ontstaan, maar uiteindelijk is de huidige homo sapiens de enige overgebleven soort.

Volgens de bekende wetenschapper Neil DeGrasse Tyson stammen wij niet af van de dieren, maar zijn wij dieren! Wij zijn, net als andere dieren, planten en micro-organismen, gewoon een onderdeel van de aardse natuur. De aarde is weer een onderdeel van het universum en als we de overeenkomstigheden in het universum observeren mogen we met een gerust hart aannemen dat er nog biljarden andere “Aardes” zijn, waarvan ook een deel bewoonbare is. Ergo, wij zijn niet uniek. Wij moeten voldoen aan de wetten van het universum. Er aan ontsnappen kan niet. Zelfs niet als dit zonnestelsel ook in een zwart gat wordt ingezogen.

Waartoe zijn we dan op aarde? Omdat we broertjes, zusjes, neefjes en nichtjes zijn van de dieren en de planten mag je de vraag stellen: Waartoe zijn zij met ons op aarde? Wel, die vraag is gemakkelijker te beantwoorden, want dat kan men overal rondom ons waarnemen. Ieder levend wezen heeft de inclusieve en intrinsieke opdracht om, gegeven de omstandigheden, zo goed mogelijk te leven. Men kan dit vooral bij de dieren waarnemen, die instinct-

matig voldoen aan zo gezond mogelijk voedsel zoeken, zich voortplanten en gedragingen doorgeven, die weer zo goed mogelijk bijdragen aan de volgende generatie-cyclus.

De mens heeft een hoge mate van abstract denken ontwikkeld. Daardoor kan men denken over hetgeen men waarneemt en wat nog geen werkelijkheid is, bijvoorbeeld het verschil in welbevinden van onze medemensen en hoe dit te verbeteren zou zijn. Men kan denken over elkaars eventuele recht op een gelijkwaardig leven en welbevinden. Onze voorouders ervoeren door deze vaardigheid van abstract denken en de daarbij gepaard gaande gevoelens, een vorm van ethos en rechtvaardigheidsbesef. Men kan zich voorstellen dat door puur dierlijk gedrag en alleen het recht van de sterkste, er een samenleving zou ontstaan, waarbij ethisch besef en rechtvaardigheid vaak ver te zoeken waren. Conclusie: er dienden wetten te komen, waarin ethos en rechtvaardigheid zo goed mogelijk tot uiting kwamen. Steeds in aantal toenemende samenlevingen vereisten steeds meer toegesneden wetgeving om

ieder individu zoveel mogelijk een zo gelijk mogelijk welbevinden te bieden. Om de onderlinge gelijkwaardigheid in welbevinden te erkennen ontstond automatisch wederzijdse verantwoordelijkheid voor de leden van de samenleving. Een automatische opdracht van de hoger ontwikkelde mens. De basisopdracht: menslievendheid en naastenliefde. Dat hebben de ontwerpers van de diverse religies goed begrepen. In zowel de westerse als de oosterse religies is naastenliefde een van de pijlers van dat geloof. Een God heeft hier helaas geen deel aan, want als men in de almacht zou geloven die door veel religies aan deze virtuele entiteit wordt toegekend, dan laat deze God het enorm afweten in menslievendheid door toe te staan dat miljoenen mensen zwaar lijden zonder daarop in te grijpen. Het is maar goed dat God niet bestaat, want de oceaan aan ernstige verwijten aan zijn adres zou ondraaglijk zijn.

In de geschiedenis van de mens zijn vele oorlogen gevoerd, zelfs tot op de dag van vandaag. In de meeste gevallen gaat het om macht, territorium en rijkdom, waarbij naastenliefde vaak wordt genegeerd. Dierlijk gedrag. Teleurstellend dierlijk gedrag! De moderne, hoog ontwikkelde mens is tot nu toe, gebruikmakend van zijn hoog abstract denkvermogen, nog steeds niet in staat gebleken om een beter samenlevingsparadigma te ontwerpen, waarin de gelijkwaardigheid in welbevinden en naastenliefde vanzelfsprekend zijn. De extreme rijkdom van sommigen tegenover de bittere armoede van anderen zou niet meer mogelijk moeten zijn. Dat is wat mij betreft de eerste opdracht van ieder individu op deze aarde. Misschien religies ombouwen tot één humanistische beweging om een rechtvaardige en betere wereld te maken voor ons allemaal.

Flora van de Duitse vrijdenkerij

door *Anton van Hooff*

Toen ik eind maart toch in Berlijn moest zijn, zocht ik contact met lokale geloofsvrijen. Jaren geleden was mijn poging om als DVG-voorzitter banden met het oosten te krijgen op een bittere teleurstelling uitgelopen. De *Deutscher Freidenker-Verband*, waarvan ik voor de afdeling in Keulen optrad, bleek nog steeds de voormalige DDR als een heilstaat te verheerlijken. Een kritisch artikel voor hun blad, een tijdschrift vol ideologische verklaringen, werd door het landelijk bestuur afgewezen, dus niet door een autonome redactie – zo werkte nog steeds het ‘democratisch centralisme’.

Toch even gekeken of het verbond in de loop der jaren tot inkeer was gekomen. Nou nee: het bepleit vrede met Poetins Rusland en verheerlijkt het Venezuela van Maduro als modelstaat, zoals het eerder deed met het Syrië van Assad. Hoewel het DFV zegt op te komen voor ‘confessieloze’ mensen, blijkt daarvan in het optreden niets. Het is een onderdak voor verstokte communisten.

Verbrande ketter als icoon

Op de valreep van mijn verblijf lukte een ontmoeting met Andreas May, vertegenwoordiger van de *Giordano Bruno Stiftung* in Berlijn-Brandenburg. Deze stichting – geen vereniging dus – noemt zich naar de man die in 1600 op de Campo de' Fiori in Rome als ketter, ondersteboven opgehangen, levend werd verbrand – René van Elst heeft in zijn publicaties over Moleschott gewag gemaakt van diens ijveren voor een monument.

De naar Bruno genoemde stichting definieert zich als een ‘denkfabriek’ voor ‘evolutionair humanisme’. Dat ‘evolutionair’ getuigt niet zozeer van Darwinistisch geloof, maar van de inzichten van de filosoof Michael Schmidt-Salomon, nog steeds woordvoerder van het bestuur (‘Vorstandssprecher’), dat de moraal zich dynamisch moet aanpassen. Ik moet bekennen dat het begrip mij niet recht duidelijk is geworden uit het Wikipedia-artikel ‘Evolutionärer Humanismus’, maar

ik ben wel te weinig filosofisch ingesteld. In elk geval beroemt de GBS zich op 12.000 contribuanten en 50 kringen. Zij is vermogend: in 2023 bezat zij bijna 11 miljoen euro.

Het Duitse HV

Andreas May, de Berlijnse woordvoerder van de stichting, refereerde aan de *Humanistischer Verband Deutschlands*. De HVD doet aan het Nederlandse Humanistisch Verbond denken, met eigen inrichtingen en begeleiding bij uitvaarten. Een aantal semireligieuze trekken staan me niet aan, zoals de humanistische huwelijksplechtigheid en een ‘Jugendweihe’, omgedoopt tot ‘Jugendfeier’, want ‘jeugdwijding’ doet te zeer aan het verplichtend ritueel in de DDR denken. Maar onmiskenbaar is het een alternatief voor de protestantse Bevestiging (‘Konfirmation’) en de katholieke Plechtige Communie ofwel Hernieuwing der Doopbeloften, waaraan ik me als vrome roomse jongen in 1956 heb onderworpen.

Harde ongodisten

Met enig misprijzen sprak May over de *Internationaler Bund der Konfessionslosen und Atheisten (IBKA)*. Deze organisatie was hem te hatelijk agressief, maar hun webstek wekt interesse. De bond keert zich namelijk tegen de vermenging

van Kerk en Staat, die tot uiting komt in:

- Concordaten
- Inning van kerkbelasting door de staat (ja, dat bestaat in de BRD)
- Geloofsonderricht aan openbare scholen en ‘eerbied voor God’ als opvoedingsdoel vanwege de staat
- Door de staat betaalde theologenopleiding (gebeurt op onvergelijkelijk grotere schaal dan in Nederland)
- Door de staat betaalde geestelijke verzorging in het leger

Dit is een club om meer van te weten; ik zoek contact.

Centrale politieke lobby

In onze vereniging is een commissie politiek nooit van de grond gekomen. In Duitsland bestaat de *Zentralrat der Konfessionsfreien* als erkende lobbyorganisatie, die de eerdergenoemde organisaties vertegenwoordigt bij regering en parlement. Zulke Zentralräte bestaan ook voor moslims en Joden. Maar net als bij ons het *CIDI (Centrum Informatie Documentatie Israël)* vermengt de *Zentralrat der Juden in Deutschland* het opkomen voor de etnisch-religieuze binnenlandse gemeenschap met propaganda voor de buitenlandse staat Israël: zo geeft de organisatie voedsel aan jodenhaat.

Gelukkig is het geen koloniale staat, maar de hele wereld die te winnen is voor het vrijdenken. In Duitsland rukt het op: volgens een recente peiling zijn er nu al meer Duitse geloofsvrijen dan katholieken en protestanten bij elkaar.

Michael Schmidt-Salomon, Vorsprecher (in het Grieks: profeet) van de Giordano Bruno Stiftung

Jugendweihe, DDR 1973

DVG huurde ooit slechts een kantoorruimte in Rotterdam...

HAUS WEITBLICK

Stiftungssitz der Giordano-Bruno-Stiftung

TER HERINNERING
aan het
H. DOOPSEL-DANKFEEST
en de
PLECHTIGE VERNIEUWING
VAN DE DOOPBELOFTEN
van
Anton v. Hooff
in de kerk van de H. Gerardus Majella
te Den Haag
op H. Sacramentsdag 1956

Heer Jesus, ik dank U voor de uitverkiezing, dat ik door het heilig Doopsel voor eeuwig Uw merkteken in mijn ziel heb mogen ontvangen, waardoor ik als christen behoort bij U en bij Uw heilige Kerk!
Moge ook eeuwig in mij leven o Heer, Uw heiligmakende genade. Amen.

Bewijs van mijn roomse 'Jugendweihe'

Wir sind frei.
Immer mehr Menschen entscheiden sich für ein Leben in Konfessionsfreiheit.
Wir begleiten Deutschlands Weiterentwicklung zum säkularen Staat.

Van de webstek Zentralrat der Konfessionsfreien

Een ander Amerika was mogelijk

Aldo Leopolds milieufilosofie

door **Floris van den Berg**

Bespreking van Aldo Leopold, *Denken als een berg. Het jaar rond op de zandgronden*, 2025 (1949) Noordboek, vertaald door Joris Capenberghs, met een voorwoord van filosoof Johan Braeckman en een nawoord door ecooloog Hans van Dyck.

‘Er is tot op heden nog geen ethiek die zich richt op de relatie van de mens tot het land en tot de dieren en planten die erop gedijen. Land wordt [...] nog altijd als louter *eigendom* beschouwd. De verhouding tot land is nog altijd strikt economisch en brengt wel privileges, maar geen verplichtingen met zich mee.’ Aldus schrijft Aldo Leopold (1887-1948). In de decennia na diens overlijden is er in de filosofie vooruitgang geboekt en is de specialisatie van milieufilosofie ontstaan, waarin wel degelijk een ethiek wordt ontwikkeld die verder gaat dan het korte termijn eigenbelang van een kleine groep geprivilegieerden en waarin er aandacht is voor de natuur en toekomstige generaties. Er is echter een verschil tussen de ideeën en de implementatie daarvan.

Omdat extreemrechts een bulldozer voor beschaving is op zoveel vlakken, bleef de diepe haat voor natuurbeleid van extreemrechts uit de spotlights. Trump haalt niet alleen een streep door het klimaatbeleid maar ook de klimaatwetenschap wordt onmogelijk gemaakt. Trump is 78 en zal het niet zo lang meer maken. Aan het eind van zijn leven raast hij als een olifant door de porseleinkast – planeet Aarde. Het had anders gekund. Er zijn mensen die dat nog steeds denken.

Leopold is een gids voor een fundamenteel andere manier van omgang met de natuur, een fundamenteel andere manier van leven. Hij was een pionier op het gebied van natuurbeheer en -management. Hij meende dat een andere meer duurzame omgang met de natuur mogelijk was. ‘Op dit moment lijkt niets heilzamer dan een gezonde dosis minachting voor een overvloed van materiële zegeningen,’ aldus Leopold.

Natuurrestauratie

A sand county almanac (1948) is een klassieker in de milieufilosofie. Het is een bijzonder boek. Het is namelijk geen filosofisch traktaat maar een poëtisch-literaire natuurbeleving vol kennis over de natuur en ecologie in historisch perspectief. Ik ben, als milieufilosof, in de loop der jaren meerdere keren in het boek begonnen maar telkens strandde ik in de tekst omdat ik er niets van begreep, onder andere door de vele namen van fauna en flora in het Engels, maar ook op de opzet en teneur van het boek kon ik geen vat krijgen. In de vakliteratuur

wordt Leopold uitgelegd en worden citaten uit *A Sand county almanac* aangehaald, waardoor ik Leopold als milieufilosof kan plaatsen. Nu is er eindelijk een Nederlandse vertaling. Het door Noordboek uitgegeven boek is meer: het boek wordt uitgebreid ingeleid door filosoof Johan Braeckman, vertaler Joris Capenberghs voegde verklarende eindnoten toe, ecooloog Hans van Dijck schreef een nawoord, er is een register van planten en dieren toegevoegd, er zijn enkele foto’s opgenomen en enkele sleutelteksten uit ander werk van Leopold toegevoegd waaronder de voor filosofen belangrijke tekst ‘Aanzet tot een milieu-ethiek’.

A sand county almanac bestaat uit natuurnotities verdeeld over de twaalf maanden van het jaar, maar niet een specifiek jaar. Leopold kocht een oude boerderij met land eromheen waar hij met zijn gezin de weekeinden en vakanties doorbracht. Door de week woonde hij in de stad waar hij aan de universiteit verbonden was als eerste hoogleraar ooit in het vakgebied van bosbeheer. Het land rondom de boerderij is uitgeput door overexploitatie en erosie. Vandaar de zandgronden. Hij probeert op zijn land aan natuurrestauratie te doen. Heden ten dage is het landgoed uitgebreid en is het een natuurgebied.

Holistisch

Leopold is een cultuurcriticus. In zijn voorwoord schrijft hij: ‘Hoewel wij in de minderheid zijn, is de mogelijkheid om ganzen te spotten voor ons belangrijker dan televisiekijken, en de kans om het inheemse wildemanskruid te ontdekken een recht dat net zo onvervreemdbaar is als de vrijheid van meningsuiting.’

Hij meent dat de despotische manier waarop mensen met de natuur omgaan, voorkomt uit de abrahamitische natuuropvatting: god heeft de natuur aan de mens gegeven om naar believen te gebruiken: ‘We gebruiken de aarde en maken er misbruik van omdat we haar als ons bezit en handelswaar opvatten.’ Zijn oplossing is een andere houding tegenover de natuur: ‘Op de dag dat we de aarde zien als een “gemeenschap” waartoe wij behoren, zullen we misschien met liefde en respect met haar omgaan.’

Leopold is een origineel en creatief denker die de kaders van wetenschap, activisme, literatuur en filosofie overschrijdt. Zijn holistische benadering waarbij hij persoonlijke natuurbeleving koppelt aan grote kennis van biologie en tegelijkertijd reflecteert over de mens-natuur verhouding is inspirerend. Die holistische visie zou ook ter inspiratie van onderwijs kunnen dienen, zodat onderwijs transdisciplinair wordt. Dat je bij biologie ook iets mooi kunt vinden en er literair over kunt schrijven of er over tekenen, schilderen, dichten.

Aldo Leopold met pijlkoker en boog gezeten op de rand van een plateau boven de Rio Gavilan in het noorden van Mexico tijdens een jachttocht in 1938. (Wikipedia)

Als ecooloog is Leopold zich ervan bewust dat ecosystemen veranderen en dat mensen daar een grote rol in kunnen spelen. Wat ik bij Leopold ontwaar is biophilia: een diep doorvoelde liefde voor de (levende) natuur. Biophilia is een concept van de bioloog E.O. Wilson (1929–2021) die zich net als Leopold heeft ingezet voor natuurbehoud, zoals in zijn boek *Half the Earth*. Met biophilia bedoelt Wilson dat kinderen spontaan van de natuur houden en dat het belangrijk is om die liefde voor het leven te promoten en stimuleren in het onderwijs en bij de inrichting van de samenleving. De *marketing pull* van het stedelijk leven, de aantrekkingskracht van schermen, heeft het gewonnen van biophilia. Tenzij er beleidsmatig wordt gewerkt aan het drastisch reduceren van schermtijd ten faveure van tijd in de natuur, zal de biophilia zich beperken tot een klein percentage natuurliefhebbers.

- Hoeveel tijd besteed ik in de natuur?
- Wat is de natuur waar ik me het prettigst in voel?
- Hoeveel natuur zit er in mijn dag?
- Hoeveel wandel ik?
- Hoe vaak wroet ik met mijn handen in de aarde? (en waarom?)
- Wordt mijn voedsel lokaal verbouwd?
- Hoe ziet mijn tuin eruit?
- Hoeveel weet ik van de natuur (biologie, ecologie)?
- Welke rol speelt natuur in mijn leven?

Het is confronterend om te zien dat, wanneer ik de vragen voor mezelf beantwoord, ik een stuk minder in de natuur ben dan ik zou denken en wensen. Ik weet bijna niets van de natuur. Ik zit veel achter mijn scherm. Ik ga vaker naar een stad om mij aan cultuur te laven dan naar de natuur.

Ontwikkelingen

Leopold laat zich niet inkaderen. Hij brengt ook een historische blik mee in zijn perceptie van de natuur. Hij kijkt zowel evolutionair als historisch naar de natuur. Met

evolutionair bedoel ik dat hij zich bewust is van veranderingen van de natuur in *deep time* en daar ook over schrijft. Met historisch bedoel ik dat hij zich bewust is van de ingrijpende veranderingen die de mens in de recente geschiedenis heeft veroorzaakt in de natuur. Amerika is door de komst van de Europeanen drastisch veranderd. De inheemse bevolking had ook een invloed op ecosystemen, maar veel minder drastisch en dramatisch dan de westerlingen die inzetten op landbouw in plaats van jagen/verzamelen. Bij veel mensen leefde (en leeft) het idee dat de natuur niet beïnvloed en veranderd kan worden door menselijk handelen. In Amerika is in korte tijd de zeer veel voorkomende trekduif uitgestorven door overbejaging. De meeste mensen zijn zich er niet van bewust dat de natuur er vroeger, voor hun tijd, heel anders uitzag. We vinden normaal wat we in onze jeugd hebben gezien, zelfs als dat landschap vlak daarvoor rigoureuus was veranderd. Zoals mensen in Nederland geen idee hebben hoe het landschap eruit zag voor de naoorlogse ruilverkaveling, waarbij het landschap in rechte stukken gebuldoerd werd.

Harmonie

In zijn meer filosofische stukken pleit Leopold voor een andere houding jegens de natuur. Een houding van waardering en terughoudendheid. Hij pleit voor een harmonieuze verhouding tot de natuur, waarin de natuur wordt gezien als een partner. De zwakke plek in de natuurfilosofie van Leopold is erin gelegen in hoeverre mensen de natuur mogen gebruiken en veranderen voor hun eigen behoeftes. Leopold is minder terughoudend dan de (later geformuleerde) *deep ecology* beweging van onder andere de Noorse filosoof Arne Naess, waarbij wordt getracht de rol en invloed van de mens op de natuur zo klein mogelijk te houden. Leopold is niet tegen het gebruik van dieren en hij is een fervent jager.

De kernzin uit Leopolds milieufilosofie is: ‘Iets is juist als het de (1) integriteit, het (2) evenwicht en de (3) schoonheid van de biotische gemeenschap in stand houdt. Iets is fout als het niet zo is.’ Leopold brengt esthetica in zijn natuurfilosofie. Hij benadrukt de schoonheid van de natuur. De waarde van de natuur zit mede in de schoonheid ervan. Wat integriteit precies inhoudt is vaag. Het gaat Leopold om harmonie tussen natuur en mens. Leopold wil ruimte laten aan de natuur en de mate van management beperken. Waar precies de grens ligt van integriteit is ook vaag. Net als wat ‘evenwicht’ inhoudt. Leopold pleit voor meer natuur, meer natuurbeleving en minder menselijk ingrijpen in de natuur, maar wat de criteria daarvoor zijn is niet duidelijk. De milieu-ethiek, *land ethic* zoals Leopold het noemt, is filosofisch verder uitgewerkt door de filosoof J. Baird Callicott, zoals in Callicott, J. Baird, *In Defense of the Land Ethic: Essays in Environmental Philosophy* (1989).

‘Elke nieuwe generatie moet zich afvragen wat een moreel verantwoorde houding is tot de natuur’, zo besluit filosoof Johan Braeckman zijn voorwoord. Die relatie met de natuur is slechter dan ooit. We staan op een ecologisch kantelpunt. Juist op het moment dat de natuur in sneller tempo dan ooit verwoest wordt, is er politieke tractie voor ontkenning van deze problemen. De kennis over de verwoesting van de natuur is voorhanden, maar de communi-

catie daarover is mislukt. Dat mannen als Musk, Trump en Tate populairder zijn dan mensen als Leopold, Carson en Naess spreekt boekdelen. Ik hoop dat dit prachtig uitgegeven boek veel gelezen en bewonderd wordt, dat het op leeslijsten van scholen komt, dat boekenclubs het lezen. Een sprankje hoop is dat in het eindexamenonderwerp HAVO over milieufilosofie dat volgend jaar van start gaat,

Aldo Leopold is opgenomen. ‘Geen enkele wezenlijke verandering in ethisch denken en handelen werd ooit bereikt zonder mentaliteitsomslag *van binnenuit*. De vraag is: waar zijn onze aandacht en loyaliteit, onze affecties en overtuigingen op gericht?’, vraagt Braeckman zich af. Niet op de natuur, zoveel is duidelijk.

Wij van De Vrije Gedachte adviseren het vrijdenken

Commentaar op een brief van A.T. Bokkers

door **René van Elst**

In ons maartnummer boden wij voor de verandering een keertje ruimte aan een pleidooi voor het christelijk geloof. Het werd geschreven door Anton Bokkers als brief aan onze Atheïst van het Jaar 2024 Stine Jensen over haar NRC-artikel *God blijft dood, leuker kan ik het niet maken*. Dat artikel hebben wij in ons februarinummer in zijn geheel afgedrukt. Dat het schrijven aan haar gericht was, was een reden om het te plaatsen; het leek ons ook iets wat lezers zou kunnen inspireren tot kritisch commentaar. Welnu, ik voel mij geroepen om bij dezen een poging te doen. Ik licht er enige punten uit.

Drammerige atheïsten

“Ik begrijp die drammerige, obsessieve, kortzichtige, haast fundamentalistische atheïsten nooit,” schrijft Bokkers; hij vergeet nog een paar standaardadjectieven, zoals *verstokt* en *rabiaat* en *activistisch* en *militant*. Het is steeds hetzelfde liedje: de atheïst die een keertje de kans krijgt om zijn mening te spuien is – ook al doet hij/zij het in keurige beoordelingen – drammerig en kortzichtig etc.. Maar al die theologen en (quasi)geestelijken, die onophoudelijk hun best doen om ons steeds dezelfde boodschap te brengen en daar in de media en op podia ruim gelegenheid voor krijgen, dat zijn natuurlijk allemaal heel ruimenkende lieden die volledig openstaan voor andere meningen en steeds na grondige kennisneming daarvan op

een goudschaaltje wegen wat zij in alle bescheidenheid verkondigen.

“Het atheïstische programma, dat ooit als een positieve kracht voor de vooruitgang werd gezien, getuigt nu van onvoldoende respect voor culturele verscheidenheid”, citeert Bokkers Alister McGrath uit *De ondergang van het atheïsme*. “Je zou deze vaststelling voor ‘links’ een zgn. ‘ongemakkelijke waarheid’ kunnen noemen,” voegt Bokkers hieraan toe.

Ik merk op dat er geen ‘atheïstisch programma’ (of ‘project’ of iets dergelijks) is. Atheïsme is gewoon niet geloven in god of goden, d.w.z. niet overtuigd zijn door de verhalen die daarover opgedist worden. Er is niets programmatisch aan verbonden; wel kunnen atheïsten op verschillende manieren proberen medestanders te vinden en uiting te geven aan hun visie en hun bezwaren tegen geloof, geloofspraktijken en invloed van geloof waar die ongewenst is.

Over McGraths titel *De ondergang van het atheïsme*: we zien dat in verschillende landen de gelovigheid aan het afnemen is. Daar staat tegenover dat de gelovige delen van de wereld meer werk maken van het ‘zich vermenigvuldigen’. ‘Verkondiging’ van het atheïsme gebeurt maar op bescheiden schaal; geloof wordt met enorme inzet van middelen gepropageerd en vaak aangeboden als pakket met gemeenschapsgevoel, grote manifestaties, genezingen etc..

En er zijn landen waar geloof dwingend wordt opgelegd. Wat zal onder de streep het resultaat van al die ontwikkelingen zijn? Zoals steeds: ‘Voorspellen is moeilijk, vooral als het om de toekomst gaat.’

Wat ‘links’ betreft merk ik op dat juist ‘links’ de culturele verscheidenheid in zijn vaandel heeft, maar misschien begrijp ik Bokkers hier niet goed. En bedoelt McGrath dat atheïsten weinig respect hebben voor geloof op zich? Dan zit hij er niet ver naast. Hoezo zouden we respect moeten opbrengen voor geloof in mythologische verhalen uit de Midden-Oosterse oudheid? Respect kan wel degelijk op zijn plaats zijn voor hoe gelovigen invulling geven aan hun leven.

Vooruitgang(sgeloof)

Bokkers neemt van Philipp Blom (uit diens boek *Hoop*, dat door Enno Nuy besproken is in #2025-02)

over “dat hoop een religieus idee is dat stamt uit de joods-christelijke traditie waarin het gaat om vooruitgang.” Als theologische leek bespeur ik in het OT geen vooruitgangsdanken, tenzij men de Messias-verwachting als zodanig beschouwt; in de christelijke traditie ging het er in eerste instantie om dat men zich moest voorbereiden op de Apocalyps, later meer in algemene zin op het hiernamaals.

Dat de kerk in de loop der eeuwen actief heeft bijgedragen tot de vooruitgang is makkelijk te ontzenuwen als het om wetenschappelijke vooruitgang gaat; wel kan gezegd worden dat kerk en religie in Europa stimulerend hebben gewerkt op activiteitengebieden als bouwkunde en kunst. We zien echter dat veel godsdiensten – en zelfs quasi-godsdiensten als het Boeddhisme – dat hebben gedaan of nog doen, dus een speciale verdienste van het christendom is het niet. Tegelijk moeten we vaststellen dat hele volksstammen zich her en der op de wereld enorme opofferingen hebben getroost, of daartoe gedwongen zijn, voor het realiseren van feitelijk nutteloze (maar nu vaak nog mooie en interessante) projecten zoals tempels, reusachtige beelden, pyramiden en kathedralen.

Waarheid en dwaling

Bestaat God wel of niet? Daar komt nooit een definitief antwoord op, want het een noch het ander is te bewijzen. Maar sommige beweerde waarheden zijn waarschijnlijker dan andere, zodat er ruimte is voor discussie. Waarom is discussie volgens atheïsten zinvol en nodig? Omdat het in het geloof niet blijft bij enkel geloven, bijvoorbeeld dat je in de hemel kunt komen. Anton Constandse heeft in zijn brochure over het Heilig Jaar 1950 (zie De Vrijdenker #2025-02, p. 21) een tekst uit 1948 van de jezuïet F. Cavalli geciteerd, waarin er geen doekjes om worden gewonden: „De rooms-katholieke kerk, overtuigd, door haar goddelijke voorrechten, de enig-ware kerk te zijn, moet het recht op vrijheid opeisen voor zichzelf alleen, omdat zulk een recht alleen het bezit kan zijn van de waarheid, nooit van de dwaling. Wat andere godsdiensten betreft, zal de kerk zeker nooit het zwaard trekken, maar zij zal eisen, dat hun met wettelijke middelen wordt verhinderd, valse leerstellingen

te verbreiden.” Was dat de stem van een eenling? Is zulk denken uitgestorven? Ik denk het niet. Het verzet van atheïsten tegen vermenging van kerk en staat is tegen zulke ideeën gericht; we weten uit vroegere eeuwen wat zo’n vermenging voor gevolgen kan hebben. Bij dat verzet kunnen atheïsten er uiteraard niet omheen de grondslagen van zulke ideeën aan te vechten en daarbij gaat het uiteindelijk om het geloof in God en het irrationele daarvan.

Sprekend over vroegere eeuwen, inderdaad wijzen atheïsten vaak op negatieve gebeurtenissen in het verleden uit naam van het geloof. Het is niets nieuws dat Bokkers daar tegenover zet: ‘een hele trits vreselijke gebeurtenissen uit naam van het zgn. atheïstische verlichte vooruitgangsgeloof’. Daarover moet – voor de zoveelste keer – opgemerkt worden dat atheïsme niet een of ander soort geloof is; het is niets anders dan afwijzing van religieus geloof. Het staat ook los van geloof in vooruitgang. Bij vreselijke gebeurtenissen denkt Bokkers wellicht vooral aan wat er gebeurde tijdens het Stalin-régime. Dat liet zich echter niet leiden door het atheïsme, dat immers niets voorschrijft, maar door het marxisme-leninisme. Ja, (georganiseerde) religie is onderdrukt, maar daarbij zijn niet de grote aantallen slachtoffers gemaakt.

Geloven is zo fijn

Bokkers heeft het over mooie (katholieke) kerken, die er niet zouden zijn ‘als het aan atheïsten zou hebben gelegen’. Bedoelt hij dat atheïsten steeds dwars hebben gelegen als het om de bouw van kerken ging? Natuurlijk zouden er geen kerken zijn als er alleen maar ongelovigen waren. Dan zat de samenleving nu anders in elkaar en was er wel iets anders...

Dat georganiseerde religie sociaal en sociaal-psychologische pluspunten kan hebben, waar Bokkers uitgebreid aandacht aan besteedt, wil ik niet tegenspreken. Een argument voor de waarheid van wat geloofd wordt is het niet. En we weten dat in allerlei geloofsgemeenschappen (ik heb het nu niet zozeer over katholie-

ke parochies) het warme gemeenschapsgevoel kan samengaan met of omslaan in sociale repressie.

Bokkers geeft enige citaten die ons aansporen, niet zozeer om te geloven, maar om te leven ‘alsof god bestaat’ omdat dat zin aan het leven zou geven, wat ik niet snap, en om mee te doen met dat gezellige, vrolijke en moreel ruimhartige katholicisme. Ik lees: doe alsof je katholiek bent, dat is goed voor je! en ik denk dan: ieder zijn meug. Een bezwaar dat van onze kant daartegen bedacht kan worden is dat als iemand stelselmatig doet alsof hij gelooft en katholiek is, de kans groot is dat zijn kinderen echt katholiek worden.

Uit de CBS-cijfers waar Bokkers naar verwijst en waaruit blijkt dat kerkgangers vaker maatschappelijk actief zijn (lid zijn van verenigingen, vrijwilligerswerk doen) trekt hij de merkwaardige conclusie dat zij de stille dragers van het maatschappelijk middenveld en de steunpilaren van de maatschappij zijn, alsof de hele maatschappij op kerkgangers steunt. De kerkgang loopt terug, staat de maatschappij nu op instorten? En dan is er nog de vraag of kerkgang leidt tot maatschappelijk actief zijn of dat voor deze gelovigen kerkgang een onderdeel is van hun maatschappelijk actief zijn.

Kunstwerken

Dat veel cultuur christelijk geïnspireerd is, is duidelijk. Zonder christendom zouden wij het niet alleen zonder mooie kerken, maar ook zonder allerlei prachtige kunstwerken, zoals Bachs Mattheüs Passie of de Pietà van Michelangelo, moeten doen. Maar als je niet weet wat je niet hebt, heb je daar geen last van. En – ik verval in herhaling – de we-

reld zou zich zonder christendom heel anders hebben ontwikkeld, met andere maatschappelijke structuren, andere kunst en architectuur etc.. De oude Grieken konden al prachtige dingen maken! En er zouden andere mensen geleefd hebben; zonder christendom hadden Michelangelo en Bach nooit bestaan. Het christendom heeft dingen mogelijk gemaakt, maar tegelijkertijd van alles afgehouden, uitgesloten, vervalst en vernietigd. Er is geen enkele uitspraak mogelijk over hoe mooi of lelijk ('schraal en steriel') de wereld zou zijn zonder 2000 jaar christendom en de neerslag van veel katholiek/christelijk erfgoed.

Bokkers citeert de atheïst Alain de Botton, die vraagt "waarom zouden wij het rijke materiële erfgoed van het christendom geen nieuwe

bestemming geven, die past bij ons moderne gezichtspunt?"; stelt vervolgens vast dat "het (fundamentalistische) atheïsme weinig moois heeft opgeleverd" en roept dan in paniek uit "ze willen zich nu wel als een soort aasgieren storten op ons mooie rijke erfgoed!" Overdrijven is ook een kunst! De Botton is één auteur, die zijn boeken toch ergens mee moet vullen. Wat zou trouwens 'fundamentalistisch' atheïsme zijn? Dat het atheïsme weinig moois heeft opgeleverd spreekt vanzelf, omdat het geen mythen en verhalen kent. De verhalen die er zijn, komen van de wetenschap; toegegeven, die zijn nogal eens moeilijk en schieten tekort als vermaak of levensles.

Openbaar domein

Ik zal niet ingaan op alles wat Bokkers uit de kast haalt om duidelijk te maken hoe fijn het is om katholiek te zijn, maar wel nog even op een vraag van Stephan Sanders aan het slot: "waarom mag religie geen zaak van het openbaar domein zijn en socialisme bijvoorbeeld wel?" Hierover merk ik op dat religie steeds een zaak van het openbaar domein is geweest, zo hebben we nog steeds politieke partijen op religie-basis naast min of meer socialistisch geïnspireerde en andere partijen. Een niet onbelangrijk verschil tussen socialisme en religie is dat socialisme iets is waar mensen zelf rationeel voor kiezen terwijl het bij religieuze politiek gaat om door een vermeende hogere macht voorgeschreven keuzes.

Alweer godsbewijzen

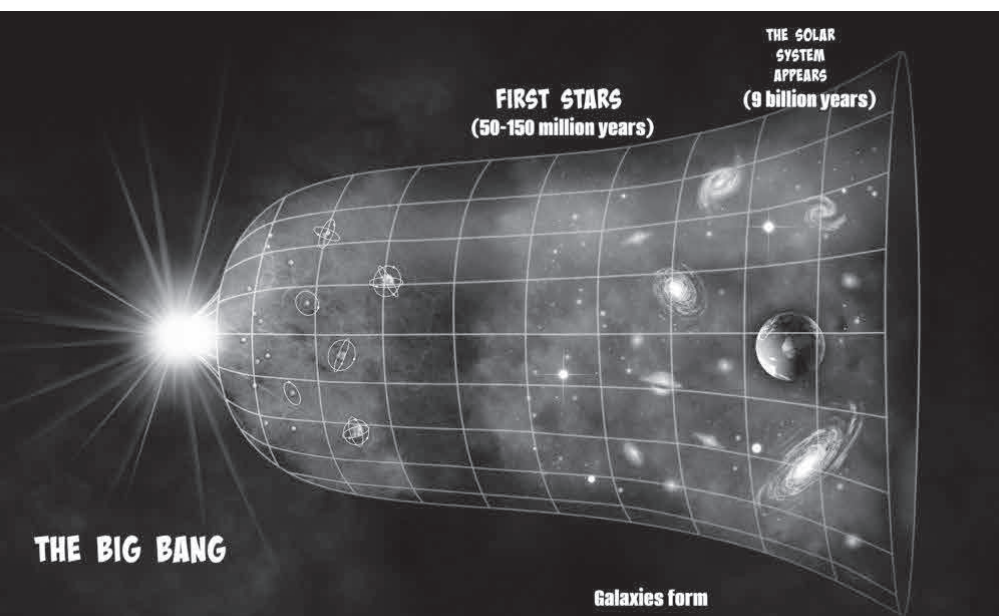
door *Jan Willem Nienhuys*

Jerome Maridjan presenteerde in de april-*Vrijdenker* (56.3) de tegenwoordig gangbare godsbewijzen. Zijn artikel was gericht tegen een deel van het boek *Recalcitrant* van Floris van den Berg. Maridjan schrijft: 'Geloof ... houdt in dat men iets voor waar aanneemt zonder daar bewijs voor te hebben.' Ik weet niet of deze opmerking van Floris van den Berg komt of van Jerome of van allebei, maar zij is erg onvolledig.

Het gaat hier om religieus geloof, niet om zoets als het geloof dat ik alle tik- en spelfouten uit mijn stukje heb verwijderd. Religieus geloof – ik volg de uiteenzettingen van Boyer en Atran (1) – betreft niet iets waar geen bewijs voor is, maar iets dat volkomen indruist tegen ons begrip van hoe de wereld in elkaar zit én waar geen bewijs voor is. Een voorbeeld is een levend wezen dat onzichtbaar is. Microben kun je niet zien. Maar de wetenschap heeft mi-

croben ontdekt, daar is bewijs voor. Zulke 'ontologische schendingen' zijn dus op zich niet fataal. De kwantummechanica is ook in strijd met het gezond verstand (2). Toch is er solide wetenschappelijk bewijs voor. Maar een mens, dus iemand met gedachten, een wil en emoties, die van alles en nog wat kan doen, maar niettemin onzichtbaar is, dat is typisch een religieus idee, ongeacht of het een vooroudergeest of een god betreft.

Iets wat ook al niet kan is een dier dat kan praten. Zijn Mickey Mouse en Donald Duck daarom religieuze ideeën? Nee. We zijn weliswaar dol op cartoons en nog veel meer dat niet lijkt te kunnen, van sprookjes tot goochelacts en acrobatiek, maar de essentie van religieuze ideeën is dat ze serieus genomen worden. Een ander extra criterium is dat het onmogelijke van het idee hem maar in één ding zit. Een boom die alles onthoudt wat hem verteld is, dat is nog geschikt als religieus idee, maar een boom die alleen op woensdag alwetend is, dat gaat te ver. Een moedermaagd is een religieus idee, maar als ze na haar eerste kind nog minstens zes andere kinde-

ren op de gewone manier krijgt (zie Marcus 6:3), dan is dat te gecompliceerd. Bondig gezegd, religieus geloof betreft simpele contra-intuïtieve en contrafactuele ideeën die serieus genomen worden. De bedenkers van deze opvatting zijn antropologen die heel veel religies bestudeerd hebben. Met name Atran signaleert dat er ruim dertig paren tegenstrijdige verklaringen van religie zijn. Een goede theorie van religie is er een die een flink aantal religieuze verschijnselen kan verklaren. Hoe Boyer en Atran dat doen moet u zelf maar nalezen.

Inflatie

Maridjan probeert uit te leggen dat de godhypothese niet irrationeel is. Het gaat er dus om dat er een machtige mensachtige maar onzichtbare entiteit bestaat die zich intensief met mensen bemoeit.

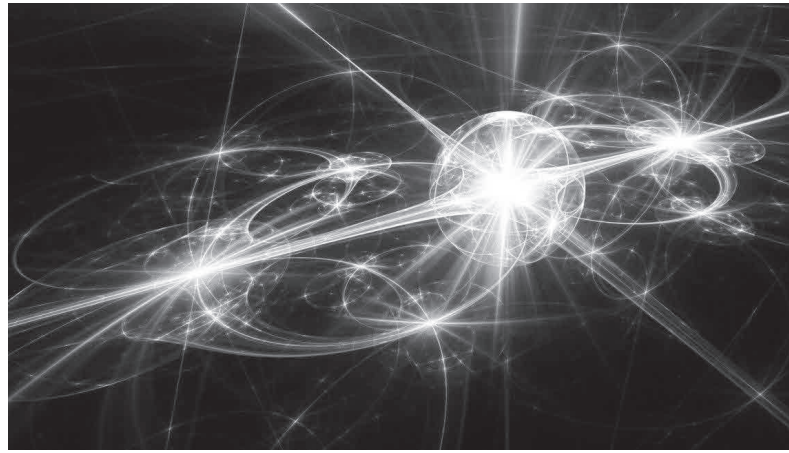
Hij begint met het stokpaardje van hedendaagse apologeten: het ontstaan van het universum. Dit is een natuurkundig probleem. Wie ontstaan zegt, stelt zich voor dat er een tijd is en dat men zinvol kan spreken van eerder en later, en dus van een beginpunt in de tijd. Dat wij tijd ervaren als iets dat maar een kant op gaat – dit in tegenstelling tot ruimtelijke dimensies – zit hem in het beginsel van toenemende entropie, populair gezegd toenemende wanorde. Hoe het zat met tijd en andere fysische begrippen aan het begin van het universum weten we niet. Eerder en later van gebeurtenissen die zich niet op dezelfde plaats afspelen, hangen af van de bewegingstoestand van de waarnemers, maar hoe je van een voorkeursrichting van de tijd moet spreken in een universum dat geheel uit straling bestaat is onduidelijk. Dat komt doordat we niet weten hoe we de kwantumtheorie met de algemene relativiteitstheorie moeten combineren in de extreme toestanden van het vroege universum.

Het is goed mogelijk dat ons gebrek aan kennis samenhangt met enkele andere zaken waar we ook niets van weten, zoals de donkere massa en donkere energie die samen iets van 95 percent van de massa van het huidige zichtbare deel van het universum uitmaken. De inflatie aan het begin van het universum is een mooie hypothese die veel verklaart, maar een beetje inflatie in een lab opwekken, dat is er voorlopig nog

niet bij en een verbeterde versie van het Standaard Model voor elementaire deeltjes, waar het inflaton op een natuurlijke manier in past, is er ook al niet. Er zijn nog meer kosmologische raadsels (bijvoorbeeld neutrino's en de *Hubble tension*). Laat de fysici er maar op puzzelen. Het duurde meer dan twee millennia voor de atoomtheorie van Democritus bevestigd werd, en dat van die oerknal weten we nog geen eeuw.

RNA

Daarna komt bij Maridjan het ontstaan van het leven aan de orde. Het lijkt erop dat de laatste voorouder van al het leven op aarde (LUCA, zie noot 3) een cel was die beschikte over DNA. Maar die beschikte over nog veel meer. Dat DNA moet zowel gekopieerd worden (aanvankelijk alleen om het mogelijk te maken dat individuen zich verdubbelen) en voortdurend gerepareerd worden. Repareren is ook een soort kopiëren, namelijk van de ene kant van de DNA-wenteltrap naar de tegenovergelegen kant. Verder worden stukjes DNA gekopieerd naar messenger-RNA, en dan wordt dat mRNA gekopieerd naar eiwitten. Deze verschillende kopieermachines bestaan uit RNA en eiwitten. We hebben dus DNA, RNA, en zeker vier soorten kopieermachines. Die kopieermachines hebben energie nodig. Dus iets dat die energie levert plus een afleveringsmechanisme moet er ook zijn. Welke rol virussen in de geschiedenis van het leven speelden is onbekend. Zijn het overblijfselen van het pre-LUCA-stadium? Het ligt voor de hand dat er in een eerder stadium alleen iets RNA-achtigs was dat als katalysator voor de eigen vorming kon dienen. De ontdekking van de structuur van DNA is pas van 1953. Het is al mooi dat de wetenschap binnen 75 jaar al zover is. Er is voorlopig geen reden om dit gat in onze kennis te vullen door een soort onzichtbare mens te postuleren.

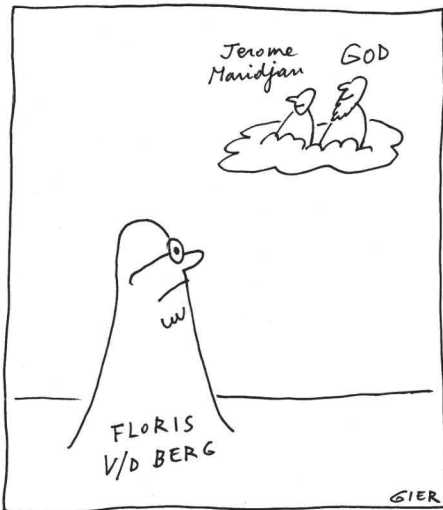

Men kan dit optimisme geloof noemen. Voor gebeurtenissen in de toekomst is er doorgaans geen bewijs, maar dit geloof is niet zo bizar dat het religieus geloof genoemd kan worden. Momenteel verdubbelt de hoeveelheid wetenschappelijke kennis elke 15 jaar, het is niet raar om te denken dat dat nog wel even doorgaat.

Entropie

Maridjans volgende principe is dat orde uit orde voortkomt, in een adem genoemd met gelijkstelling van orde met doelgerichte complexiteit. Ook daar postuleert hij een gatengod. Het is inderdaad zo dat het ontstaan van leven in lijkt te gaan tegen de wetmatigheid dat wanorde (entropie) ‘vanzelf’ toeneemt. Elke daling van entropie wordt echter betaald met een grote toename van entropie elders.

Hier past een klein beetje heel simpele thermodynamica. Als je twee grote reservoirs hebt met temperaturen van 300 en 400 kelvin, dan kun je die direct met elkaar in contact brengen, en dan stroomt de warmte ‘vanzelf’ van warm naar koud. Nooit omgekeerd. Je kunt die warmtestroom ook aftappen. Even concreet: je tapt 12.000 calorieën uit het warme reservoir af. Van die 12.000 calorieën transporteer je er op een slimme manier 9.000 naar het koelere reservoir. Bij deze machine gaan er $12.000/400 = 30$ entropie-eenheden aan de ene kant in, en $9.000/300$, is ook 30 entropie-eenheden, komen er aan de andere kant uit. (4) De 3000 calorieën verschil (een kwart van de getransporteerde 12.000 calorieën) kan worden omgezet in iets nuttigs, elektriciteit bijvoorbeeld, of het in beweging

houden van een voertuig of het optillen van een gewicht.

Is er niet zo'n machine en stroomt de warmte 'vanzelf' van warm naar koud, dan verdwijnen er nog steeds 30 entropie-eenheden aan de warme kant, maar aan de koele kant komen er $12.000/300 = 40$ eenheden bij. Bij het vanzelf-proces neemt de entropie dus netto met 10 eenheden toe.

Ik heb zojuist een ruwe beschrijving van een ideale warmtemachine gegeven. In dit geval daalt de entropie van het warme reservoir met 30 eenheden en stijgt het koele reservoir met diezelfde 30 eenheden. Netto is er dus geen verandering van entropie en het proces is dus zelfs omkeerbaar. De meeste warmtemachines halen bij lange na niet dat theoretische rendement. Er is heel veel meer over te vertellen, maar hier wil ik alleen maar benadrukken dat overal waar er warmte van warm naar koud stroomt en de entropie dus toeneemt er een mogelijkheid is om die stroom af te tappen en er iets nuttigs mee te doen.

Welnu, bij ons op aarde is er zo'n stroom. Het licht van de zon komt van iets met een temperatuur van grofweg 6000 kelvin, die verwarmt de oppervlakte van de aarde tot ruwweg 300 kelvin, en alle ont-

vangen energie wordt ook weer uitgestraald. Dat is mogelijk omdat de rest van het universum, zoals gezien vanaf de aarde, een temperatuur heeft van 3 kelvin. Zo verandert één zonnefoton in twintig ($=6000/300$) aardefotonen. Die warmtestraling van de aarde is twintig maal zo chaotisch als de invallende zonnestraling. De entropie gaat fors omhoog, namelijk met een factor 20. Dat opent mogelijkheden voor warmtemachines. U denkt misschien aan zonnepanelen, maar ik denk aan chlorofylmoleculen in planten. Die zetten het zonlicht om in chemische energie. Uiteindelijk komt die energie toch weer vrij als warmtestraling die de aarde verlaat.

De orde die we in de levende natuur zien, vertegenwoordigt inderdaad een lage entropie, maar die lage entropie is 'gekocht' door heel veel van de warmtestroom van zon naar universum af te tappen. De tweede hoofdwet van de thermodynamica zegt alleen maar dat de entropie netto stijgt, en helemaal niet dat 'systemen zonder sturende kracht in wanorde vervallen'. Het bestaan van autokatalytische moleculen die kunnen functioneren als er ergens een warmtestroom valt af te tappen is niet in strijd met de tweede hoofdwet.

Gotspe

Maridjans volgende godsbewijs observeert dat mensen naar betekenis zoeken. Dat sla ik maar over. Veel mensen zijn voornamelijk bezig om in leven te blijven en hebben niet de tijd of de lust om over de zin van deze activiteit te piekeren. Dat hebben mensen gemeen met pantoffeldiertjes. Iets zoeken wil niet zeggen dat datzelfde iets te vinden moet zijn. Alchemisten zochten naar manieren om goud te maken. Dat wil toch niet zeggen dat zo'n manier er was? Maar ik ga dit punt verder overslaan.

Maridjans laatste punt is het bestaan van morele absolute. Dit lijkt erop dat Maridjan bezig is de christelijke god te promoten. De goden van de oude Grieken en Romeinen waren

grotendeels grillige schurken die men met offers te vriend moest zien te houden. De zonnegod van de Azteken eiste zelfs dagelijks een mensenoffer. Maar dit punt brengt me op het voornaamste bezwaar tegen de christelijke god. Diens veronderstelde almacht en algoedheid is in schril contract met de hoeveelheid leed op aarde. Dit werd vermoedelijk al opgemerkt door de volgelingen van Epicurus toen die lucht kregen van de malle theologie van de christenen. (5) Het Bijbelboek Job gaat hier trouwens ook over.

Erger nog, in het heilige boek van de christenen wordt hun god afgeschilderd als geen haar beter dan die Griekse en Romeinse goden. Het plegen en verordonneren van genocide is moreel abject. Een groot aantal Egyptische kinderen vermoorden, alleen omdat de farao hardnekkig was – zo gemaakt door Jahweh zelf –, dat is toch gewoon misdadig? Zich zo beledigd voelen door de 'zonden' van mensen (die hij zelf had uitgelokt) dat alleen een mensenoffer het goed kon maken, met nog de extra bizarre draai dat niet zomaar een mensenoffer genoeg was maar dat het zijn eigen zoon moest zijn, dat is hoe je het ook wendt of keert immoreel. Nog bizarder is het idee dat de herdenkingsmaaltijden van de christenen 'eigenlijk' herhalingen van dat mensenoffer waren. Alsof dat ene offer niet genoeg was. Dat tart toch elke morele logica! En daarna nog iedereen die niet aan deze blijde boodschap wil postuum eeuwig straffen. Mogen wij dat rangschikken onder morbide fantasie?

Nu is de immoraliteit van de christelijke god nog tot daar aan toe, want die is alleen te vinden in geschreven en hoogstwaarschijnlijk gefantaseerde teksten en theologische beschouwingen. Maar toen de christelijke kerk eenmaal politieke macht had, heeft die zich schuldig gemaakt aan de ene na de andere misdaad. Uitroeien van kettens, jodenvervolgingen, kruistochten, heksenjachten, inquisitie, godsdienstoorlogen en niet te vergeten medeplichtigheid aan het vrijwel volledig uitroeien van de Amerikaanse oorspronkelijke bevolking (100 miljoen doden, zie noot 6), op zijn minst laksheid ten opzichte van slavernij (7), en de vrijwel onverzagde geld- en machthonger van

de bestuurders. En het frequente seksuele misbruik door geestelijken.

Het ironische is dat dit morele bewijs van niet-bestaan door de christelijke apologeten wordt gepareerd met de ‘verklaring’ dat hun god nu eenmaal onbegrijpelijk is. Alweer in schrill contrast met hun bewering dat hun godsgeloof wel degelijk rationeel is.

Dat we als sociale diersoort geneigd zijn tot samenwerking en tegelijk ook een aangeboren neiging hebben om niet-samenwerkers, klaplopers en profiteurs te ontmoedigen is niet zo onverklaarbaar. Maar dat de christelijke god met zo’n staat van dienst moet fungeren als verklaring van moraal, dat is toch wel een gotspe.

Noten

1. Zie Pascal Boyer, *Religion explained: The human instincts that fashion gods, spirits and ancestors*, London, 2001 en Scott Atran, *In gods we trust: The evolutionary landscape of religion*, Oxford, 2002.
2. Dat is waarschijnlijk de reden dat kwakzalvers en aanverwante warhoofden zo dol zijn op kwantumfysica, zonder er iets van te begrijpen natuurlijk.
3. LUCA = Last Universal Common Ancestor.

4. Waarom verandering van entropie gemeten wordt in getransporteerde warmte gedeeld door temperatuur, maar eigenlijk een verandering van de waarschijnlijkheid van een toestand is (veel mogelijkheden = elke afzonderlijke microtoestand heeft kleine waarschijnlijkheid = hoge entropie), is een geniale ontdekking van Ludwig Boltzmann uit 1877, en het voert te ver om dat hier eventjes uit te leggen.

5. Dit vermoeden is gebaseerd op het feit dat Lactantius dit antigodsbewijs (in *De Ira Dei*, ca. 315 o.j.) toeschrijft aan de epicuristen. Epicurus (341-270 v.o.j.) zelf ontkende het bestaan van goden niet, maar hij dacht dat het luiwammesen waren die zich niet voor mensen interesseerden en die zeker de wereld niet geschapen konden hebben omdat ze vast niks van atomen snapt en omdat die wereld grotendeels onherbergzaam en imperfect was. Zie hoofdstuk V van *De rerum natura* van Lucretius, geschreven in de eerste eeuw voor het begin van onze jaartelling. De christelijke almachtige en algoede god was een volkomen nieuw idee.

6. David Stannard, *American Holocaust: Columbus and the conquest of the New World*, Oxford, 1993.

7. De slavernij in het Romeinse rijk was al behoorlijk op haar retour rond het begin van onze jaartelling, maar de positie van slaven werd slechter toen er christelijke keizers kwamen. Zie voor details Karlheinz Deschner, *Kriminalgeschichte des Christentums, Band 3, Die alte Kirche*, Reinbek bei Hamburg, 1990 (p. 507-545).

Godbewijzen? Zou het echt?

door **Enno Nuy**

Student toegepaste filosofie Jerome Maridjan meent in het aprilnummer van de Vrijdenker dat er aanwijzingen zijn die pleiten voor het bestaan van god. Zelf schrijft hij God met een hoofdletter maar hij legt niet uit waarom. Is God een eigenaam? Impliceert het goddelijke ontzag, dwingt de godsdeed nederigheid af? We weten het niet. Ook weten we niet welke god Maridjan in gedachten heeft: de god van het Oude Testament, god, de vader van Jezus, Allah van de moslims, Jahweh van de joden of een van de duizenden andere goden die de mens verzonnen heeft? En vergeet niet, al die goden claimen de enige waarheid te vertegenwoordigen. Hoe kijkt Maridjan daar naar, heeft hij daar een oordeel over? We weten het niet, hij heeft het in zijn artikel slechts over God, suggererende dat er slechts één god zou zijn. Maar u en ik weten wel beter: het wemelt van dezulken.

Bewijs vs. wonder

Carl Sagan (1934-1996), Amerikaans astronoom, astrofysicus, kosmoloog en scepticus stelde dat vertrouwen geloof is in de afwezigheid van bewijs (“*What is faith? It is belief in the absence of evidence.*”) En wetenschap, vervolgt hij, komt tot stand doordat we bereid zijn bestaande ideeën op te geven als we betere voorhanden hebben. In religie worden ons waarden en uitgangspunten meegegeven door een aanbeden wezen waar we nooit meer veranderingen in aan mogen brengen. Hij spreekt van een ontvlambaar mengsel van onkunde en macht dat op enig

moment in ons gezicht zal ontploffen. Wie in een democratie bepaalt de reikwijdte en impact van wetenschap? Wetenschap is meer dan een lichaam van kennis, het is een manier van denken, een sceptisch ondervragen van het universum waarbij we ons voortdurend bewust zijn van de menselijke feilbaarheid. Als wij niet sceptisch zijn tegenover hen die ons regeren, zullen we in de kortst mogelijke tijd onszelf hebben uitgeleverd aan een politieke of religieuze charlatan. Aldus Sagan in *Why humans must overcome religion*. U vindt het zo op YouTube.

Maridjan stelt dat atheïsten berusten op een wonder (hij formuleert het hier wat merkwaardig maar ik denk dat ik begrijp wat hij bedoelt: zich beroepen op) dat rationeel, wetenschappelijk en redelijk (vooralnog) niet te verklaren is. Het is goed dat hij dat ‘vooralnog’ tenminste aan zijn tekst toevoegt ofschoon mij niet duidelijk is waarom hij het hier tussen haakjes plaatst. Alsof hij zeggen wil: ‘wacht maar, over een tijdje kun je deze tekst tussen haakjes gewoon helemaal wegstrepen’. Maar de denkfout die hij maakt is de volgende: de gelovige constateert dat er vele gaten zijn in de kennis van de mens en ziet in die gaten het bewijs van het bestaan van een god, welke dan ook. De atheïst moet erkennen dat hij op heel veel vragen nog geen antwoord heeft (Maridjan zou hier ‘nog’ tussen haakjes plaatsen) maar is zo eigenwijs dat hij daarmee niet wil erkennen dat er wel degelijk een god zou bestaan. Die god van Maridjan is een god van de gaten.

En het is werkelijk te zot voor woorden te stellen dat het ontbreken van een onomkeerbaar bewijs van, verklaring voor het bestaan van de kosmos per definitie zou moeten leiden tot de erkenning dat god, welke dan ook, dus bestaat. Als deze redeneerkunst aan Maridjan wordt onderwezen stel ik hem voor een andere studierichting te kiezen. Maar nee hoor, hij stelt gewoon dat het irrationeel en zelfs intellectueel oneerlijk is om de mogelijkheid van god, welke dan ook, terzijde te schuiven. Vindt u dat zinnelijk redeneren?

Ootmoed

Nog één keer dan, beste Jerome Maridjan: wetenschap is het zo kritisch en sceptisch mogelijk bevragen van de werkelijkheid en het formuleren van aannames om die werkelijkheid te definiëren. Vervolgens dient de wetenschapper zijn uiterste best te doen ook zijn eigen aannames onderuit te halen. Popper noemde dat falsifiëren. En dat onderuithalen van wetenschappelijke aannames doen we door experimenten te bedenken waaraan de aannames getoetst kunnen worden. En het is precies zoals Sagan het formuleerde: in het volle bewustzijn van de menselijke feilbaarheid. Dus als wij een wetenschappelijk probleem niet kunnen verklaren of oplossen, dan betekent dat niets meer en niets minder dan dat wij het antwoord op de te stellen vragen nog niet hebben gevonden. De ootmoedige mens zal wellicht het hoofd vervolgens in de schoot leggen en erkennen dat hij het antwoord niet weet en zich dientengevolge nederig tot zijn god wenden, maar de wetenschapper realiseert zich dat hij duidelijk niet op de goede weg zit en op zoek moet naar alternatieve routes om tot de begeerde kennis te kunnen komen.

Wie dat allemaal te moeilijk vindt, of te lang vindt duren, of er gewoon niet in gelooft en vervolgens genoeg neemt met het bestaan van een god, welke dan ook, om het onderzochte fenomeen te verklaren is geen realist of een wetenschapper maar een luie donder die genoeg neemt met een al te gemakkelijk antwoord. Wetenschap, beste Maridjan, is niet alleen een zaak van nederigheid en de erkenning van de menselijke feilbaarheid, maar eerst en vooral een zaak van geduld, eindeloos veel geduld en een verre, verre horizon.

Vragen te bewijzen dat iets wat nimmer werd waargenomen en niet in de vorm van experimenten kan worden aangetoond of herhaald, is simpelweg onwetenschappelijk. Sagan zei het al: vertrouwen is geloof in de afwezigheid van bewijs. Zeggen dat een atheïst niet kan bewijzen dat god niet bestaat is een semantisch truukje waar een rechtgeaard filosoof zich niet schuldig aan zou moeten maken. De logica volstaat hier om dit dispuut definitief te beslechten.

Kosmische natuurlijke selectie

Het formuleren van een aanname is nadrukkelijk niet, zoals Maridjan stelt, zelf een geloofsovertuiging. Die formulering is een filosoof onwaardig en ontkent de essentie van wat wetenschap is. Hij hangt zijn mening op aan de aanname dat de oerknal een toevalstreffer was en verwijst daarbij naar de kwantumfluctuaties die die zich in een vacuüm zouden voordoen, voorafgaand aan de oerknal, een suggestie die ooit eens door Lawrence Krauss (1954) is gedaan in zijn boek *Universum uit het niets* uit 2012. Ik zou hier nog maar eens een lans willen breken voor de prachtige theorie die door de Amerikaanse theoretisch natuurkundige Lee Smolin (1955) werd ontwikkeld; John Joe Mcfadden schreef over hem in *Leven is eenvoudig*. Zou er sprake kunnen zijn van kosmologische natuurlijke selectie? Smolin: Bij natuurlijke selectie moet er sprake zijn van eigen voortplanting, erfelijkheid en mutatie. Welnu, in het 'Big Crunch' model wordt het universum opgeslokt door een gigantisch zwart gat. Aan de andere kant daarvan zou een nieuwe big bang kunnen plaatsvinden voor een nieuw universum zoals onze oerknal ook voorafgegaan zou kunnen zijn door de vraatzucht van een daaraan ten grondslag liggend zwart gat. Wat betreft de erfelijkheid

kunnen we opperen dat elk kind-universum de parameters en de natuurkundige constanten van zijn ouder erft. Maar hoe zit het dan met variaties via mutaties? Wel, die zouden kunnen ontstaan tijdens de tumultueuze passage van een universum door een zwart gat.

Als Smolin de juiste denkrichting vond, dan is de fundamentele wet van het heelal niet de kwantummechanica, niet de algemene relativiteitstheorie, noch enige wiskundige wet. De fundamentele wet van het heelal is dan de wet van de natuurlijke selectie. Dat hadden Darwin en Wallace nooit kunnen bevroeden. Rest ons nog de beste theorie voor de structuur van de kosmos te verenigen met de beste theorie voor de kwantummechanica. De Amerikaanse theoretisch natuurkundige John Archibald Wheeler (1911-2008) zei: "Achter dit alles ligt vast en zeker een idee dat zo eenvoudig, zo mooi is, dat wanneer we het eenmaal begrijpen – over een decennium, een eeuw, of een millennium – we allemaal tegen elkaar zullen zeggen: hoe had het ook anders kunnen zijn?"

Gelovigen zoals Maridjan echter komen nooit toe aan zulke prachtige vergezichten. Voor ze ook maar enigszins op weg zijn geraakt hebben ze al een god gepostuleerd als antwoord op alle openstaande vragen. In mijn visie doet een gelovige zichzelf geweldig tekort door af te zien van de nieuwsgierigheid. En hier komen we tevens terecht bij een ander fenomeen: de these van Smolin houdt in dat het universum geen begin en geen einde kent, aan ieder bestaand universum ging immers een eerder vooraf en op ieder nieuw universum volgt een nieuwer. Als ik Maridjan vraag: wie heeft die god van jou gecreëerd, zal hij antwoorden dat god is en nimmer gecreëerd werd. Waarom is het dan zo moeilijk voor hem om te geloven dat het universum begin noch einde kent? Voor alle duidelijkheid: het zou kunnen maar ik weet niet of dat zo is!

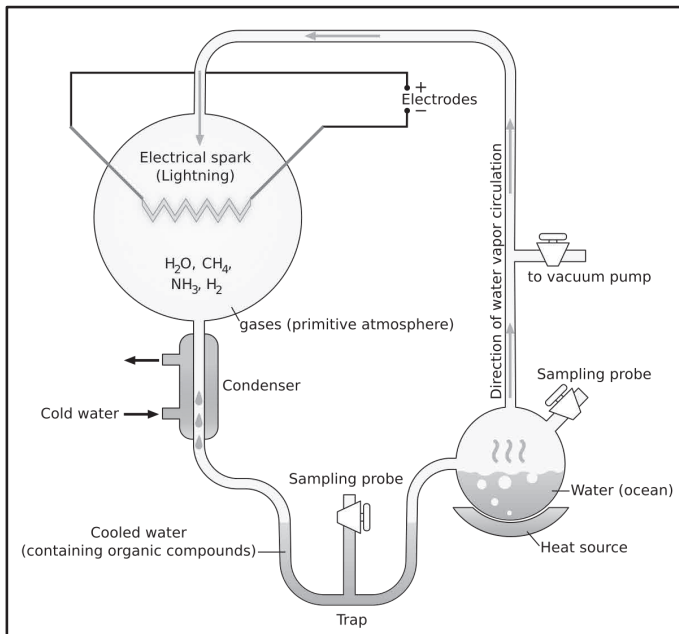
Vier aanwijzingen

Er zijn in de visie van Maridjan **vier aanwijzingen** dat god bestaat. Leven komt van leven, orde komt voort uit ordelijkheid, mensen zoeken naar betekenis en tot slot de noodzaak van een morele regelaar. Ik ga u nu laten zien dat Maridjan onzin uitkraamt.

Om te beginnen zijn **eerste aanwijzing**, zijn uitspraak dat leven alleen uit leven voortkomt. In geen enkele wetenschappelijke observatie is het ontstaan van leven uit niet-leven bevestigd, zo stelt hij. Ik zou hem willen wijzen op *Hoe leven ontstaat* van Jim Al-Khalili en John Joe Mcfadden. Zij stellen dat kwantummechanica misschien een essentiële rol heeft gespeeld bij het ontstaan van het leven, vooral in de overgang van niet-levende materie naar levende materie. Ze betogen dat voor het ontstaan van leven, moleculen in een georganiseerde en dynamische manier met elkaar moesten interageren, wat mogelijk niet op klassieke wijze zou kunnen gebeuren. De kwantummechanische effecten zouden kunnen hebben geholpen om de noodzakelijke "complexiteit" te creëren die we associëren met leven.

Een cruciaal idee is dat de kwantumwereld mogelijk het pad heeft geëffend voor de vorming van de eerste zelf-replicerende moleculen. Zelfrepletie is een fundamenteel kenmerk van leven, en het vraagt om een hoge mate van ordening en precisie in moleculaire interacties. Kwantummechanica zou in dit opzicht kunnen bijdragen

aan de snelheid en precisie waarmee bepaalde moleculen, zoals RNA, zichzelf kopiëren en complexe structuren vormen. De kwantumeffecten kunnen de moleculen in een levende cel in staat stellen om zich op een manier te organiseren die niet mogelijk is in een louter fysisch-chemische wereld. U ziet dat het hier allemaal in voorzichtige termen gesteld wordt. Het onweerlegbare bewijs dat de aanname van Al-Khalili en Mcfadden correct is moet immers nog geleverd worden.

Chemicus en bioloog Stanley Miller (1930-2007), voerde in 1953 onder begeleiding van zijn promotor, de scheikundige Harold Urey (1893-1981), het zogeheten Miller-Urey-experiment uit, waarin ze probeerden de omstandigheden van de vroege Aarde na te bootsen om te zien of eenvoudige organische verbindingen, zoals aminozuren, konden ontstaan uit anorganische stoffen. Ze maakten gebruik van een mengsel van water, methaan, ammoniak en waterstof, die verondersteld werden de atmosfeer van de vroege Aarde te weerspiegelen. Dit mengsel werd blootgesteld aan elektrische ontladingen (om bliksem na te bootsen), wat leidde tot de vorming van een aantal organische moleculen, waaronder aminozuren, de bouwstenen van eiwitten. Hoewel dit experiment niet direct leven uit niet-leven creëerde, toonde het aan dat de basiscomponenten voor leven onder de juiste omstandigheden kunnen ontstaan zonder de aanwezigheid van al bestaand leven.

Sinds het Miller-Urey-experiment zijn er verschillende andere benaderingen en experimenten geweest om abiogenese beter te begrijpen, waaronder hydrothermale bronnen, de RNA-wereldhypothese en experimenten met lipiden en protocellen maar het voert te ver om daar hier dieper op in te gaan. Hoewel er vooruitgang is geboekt in het begrijpen van de mechanismen die mogelijk aan de basis van het leven liggen, is het wetenschappelijke bewijs nog niet sluitend genoeg om het ontstaan van leven uit niet-leven volledig te verklaren.

We komen nu bij de **tweede aanwijzing** van Maridjan waarin hij stelt dat functionele complexiteit een intelligente oorsprong vereist. Gek, dat we daar Darwin of Wallace nooit over gehoord hebben. Deze claim van

intelligentie is dan ook afkomstig uit de hoek van het intelligent design, u weet wel, de noodgreep die gelovigen toepasten toen het verhaal van de schepping definitief onderuit werd gehaald, zelfs natuurkundige en creationist Cees Dekker (1959) moest dat toegeven. Het ontstaan van functionele informatie echter vereist geen intelligentie in de zin van een bewuste, externe ontwerper, volgens de moderne wetenschappelijke consensus, zoals gepresenteerd in de theorie van de evolutie. In plaats daarvan kan functionele informatie ontstaan door natuurlijke processen zoals evolutie door natuurlijke selectie, waar willekeurige mutaties die een voordeel opleveren voor een organisme kunnen worden geselecteerd en geoptimaliseerd over generaties.

Binnen sommige filosofische of religieuze standpunten (zoals intelligent design), wordt wel gesteld dat intelligentie noodzakelijk is voor het ontstaan van functionele informatie, omdat de complexiteit en precisie van biologische systemen als onwaarschijnlijk wordt gezien zonder een bewuste ontwerper.

Dus, het antwoord hangt sterk af van het perspectief dat men hanteert. Wetenschappelijk gezien wordt intelligentie nadrukkelijk niet als noodzakelijk gezien voor het ontstaan van functionele informatie. Maridjan evenwel doet alsof dat wel het geval zou zijn en is zo slim om de term 'intelligent design' te vermijden. Dat heeft echter niet kunnen voorkomen dat hij hier alsnog ontmaskerd wordt.

Dan zijn we aangeland bij de **derde aanwijzing** voor een godsbewijs: de zoektocht naar betekenis. Zoals dorst wijst op het bestaan van water, stelt Maridjan, zo wijst onze universele zoektocht naar betekenis op een diepere realiteit. Fraai geformuleerd maar het slaat helemaal nergens op. Hij gaat verder: en dus moet er een objectieve bron van betekenis bestaan die ons verlangen naar zingeving fundeert en dat kan, aldus Maridjan, alleen god zijn. Mij ontgaat de logica van dit alles! Hij praat hier nadrukkelijk van God en niet van 'een god'. Opnieuw bevestigt hij dat zijn god de ware is. Wedden dat hij de christelijke god bedoelt? Als het universum strikt toevallig is en het leven geen intrinsieke waarde heeft, waarom zouden we dan vasthouden aan het idee van betekenis? Zo vraagt hij zich af.

Tja, voor degenen die geloven in een hogere macht of een vorm van intelligent ontwerp, kan de zoektocht naar betekenis in het leven draaien om het begrijpen van de doelen of het plan van deze hogere kracht. In veel religies wordt het leven gezien als onderdeel van een groter plan, waarin mensen een rol spelen die hen wordt toegewezen door een hogere intelligentie. In deze context kan de zoektocht naar betekenis een spirituele zoektocht zijn naar waarom we hier zijn, wat onze rol in het grotere geheel is,

en hoe we ons verhouden tot een schepper of hogere kracht.

Maar vanuit het perspectief van evolutie kunnen we ook nadenken over betekenis in termen van overleving en voortplanting. Als de oorsprong van het leven en de functionele informatie in ons lichaam het resultaat zijn van natuurlijke processen die gericht zijn op overleving en reproductie, dan kan de zoektocht naar betekenis worden gezien als een voortzetting van deze drijfveren. Het zoeken naar betekenis kan dan een manier zijn om ons genetische verlangen om te overleven te combineren met hogere doelen zoals zelfactualisatie, creativiteit, en bijdrage aan de samenleving. De zoektocht naar betekenis zelf kan ook gezien worden als een proces, in plaats van een eindbestemming. Vanuit zowel wetenschappelijk als filosofisch oogpunt is het mogelijk dat we de betekenis van het leven niet volledig begrijpen of vangen in een definitieve verklaring. Dit kan ruimte geven voor voortdurende exploratie, groei en persoonlijke ontdekking. In plaats van te streven naar een absoluut antwoord op de vraag naar betekenis, kan de zoektocht zelf waardevol zijn. Het kan ons helpen om onszelf, anderen en de wereld beter te begrijpen, wat op zichzelf een bron van voldoening kan zijn.

Hoe het ook zij, de stelling dat er een objectieve bron van betekenis zou moeten zijn is volstrekt uit de lucht gegrepen. Dit is simpelweg geen conclusie die onvermijdelijk en logischerwijs voortvloeit uit prealabele kwesties. Het is ontegenzeggelijk waar dat veel mensen menen dat er zingeving voor allen moet zijn maar dat is een misvatting. Niets is subjectiever dan zingeving. En dat mensen daarnaar op zoek zijn is niet moeilijk te begrijpen. Het leven van homo sapiens is op zijn zachtst gezegd te kenschetsen als moeizaam geploeter in veelal extreem beroerde omstandigheden. Dat die homo sapiens zelf verantwoordelijk is voor die omstandigheden ontgaat de meeste mensen echter. Wij zoeken de schuld primair en het liefste bij de ander. Maar wees eerlijk: wie vraagt zich niet af waarvoor dit alles nodig is? Stelt u zich eens voor dat u als Palestijn geboren bent in Gaza. Need I say more?

Atheïsme laat denken vrij

door *Anton van Hooff*

In het aprilnummer liet de redactie een godsgelovige aan het woord: Jerome Maridjan, student van Floris van den Berg aan de Hogeschool voor Toegepaste Filosofie. Onder de wijdloperige titel ‘Recalcitrant heruitgedaagd: de zwakke fundamenten van atheïsme. Een filosofische uitdaging’ richt hij zich tot zijn leermeester om die te wijzen op inconsistentie in zijn denken. Leuk natuurlijk. Nietzsche zei al: ‘Men beloont zijn leraar slecht, als men altijd leerling blijft.’

Tot slot is er de **vierde aanwijzing**, de morele regel, die net als de bron voor zingeving volgens Maridjan objectief moet zijn. Waar leidt hij dat uit af? En hoe komt hij er toch bij dat daarvoor een bron buiten de mens vereist zou zijn? Hij komt tot deze filosofische oprisping: als morele waarden slechts menselijke constructies zijn, dan is er geen fundamenteel verschil tussen genocide en filantropie. Nee, iets is pas echt als het objectief is. En met objectief bedoelt Maridjan afkomstig van een buiten de mens staand wezen met onweersproken gezag. Hij gaat er dan gemakshalve maar aan voorbij dat inmiddels wetenschappelijk is vastgesteld dat niet alleen de mens maar ook dieren en planten altruïstisch gedrag vertonen en goed voor hun nazaten en familieleden zorgen. Maridjan kan kennelijk niet zelf beredeneren dat de mens, sociaal en groepsdier par excellence, er evolutionair voordeel bij heeft om met elkaar af te spreken dat we elkaars hersenen niet inslaan. Dat doen we overigens wel – kijk maar naar Gaza – in weerwil van wat we met elkaar afspraken of ondanks wat die god, welke dan ook, ons oplegde. In een materialistisch wereldbeeld, zegt Maridjan, is moraal niets meer dan een evolutionaire overlevingsstrategie. Inderdaad, en daar is niets mis mee. Er is geen enkele noodzaak voor iets anders dan dat. Veel mensen hebben wel behoefte aan iets anders en daarvoor bedachten ze hun god. Zoals ook Jerome Maridjan deed.

Tja, wat moeten we hier toch mee. Maridjan is nog student en moet – zoveel is duidelijk – nog een boel leren. Ik raad hem aan een spoedcursus zindelijk denken te volgen alvorens zijn studie toegepaste filosofie voort te zetten. Naar het zich laat aanzien is hij een creationist. Dat is op zich niet zo erg maar het ware beter wanneer hij tenminste iets van de scepsis had waarvan Sagan sprak. Maridjan laat een sterk staaltje van *hineininterpretieren* zien, maar doet geen enkele moeite zijn eigen aannames onderuit te halen. Het ontbreekt hem simpelweg aan voldoende kritisch vermogen.

Waarin bestaat Maridjans – welkome – weerspanning? Hij laat zien dat atheïsme geen wetenschappelijke basis heeft. Maar die eist de ongodist – mooi oud-Nederlands – ook niet voor zich op! Hij is ‘on/zonder’ (Grieks: *a*) de *theos*, hij doet niet meer dan god als een verklaring verwerpen om ruim baan te maken voor denken en argumenteren. Atheïsme is dus niet de samenhangende levensbeschouwing die Maridjan ervan maakt. Pas als de spelbederver god aan de zijlijn is gezet, krijgt wetenschap immers de nodige speelruimte.

Soms de Grote Klap?

Hoe heerlijk is het dan om zich af te vragen of de Big Bang alles op gang heeft gebracht. Of is er een kosmische cyclus en is het heelal tijdloos? Ja, zegt Maridjan van de Grote Klap, maar wat ging er dan aan vooraf? ‘Tja, Jerome, maar wat ging er dan aan jouw god vooraf?’ Daar sta je dan met een mond vol tanden, terwijl de ongodist blijmoedig kan verklaren dat-ie het niet weet, nog niet of mis-

schien wel nooit. Wetenschap is immers een eindeloze zoektocht, een queeste. Zoals Piet Borst wel eens in een van zijn NRC-columns schreef: 'Voor waarheid moet je bij het geloof zijn.' Wetenschap is per definitie altijd in ontwikkeling. Natuurlijk zit zij er menigmaal naast, maar zij heeft het zelfcorrigerende vermogen van argumentatie en bewijsvoering.

Maridjan miskent dus het wezen van zowel atheïsme als wetenschap door te eisen dat zij een finaal antwoord geven op de vraag hoe het universum is ontstaan. Onverdroten stelt Maridjan 'dat de aanname dat het universum toevallig is ontstaan zelf een geloofsovertuiging is – een fundamentele overtuiging binnen het atheïstische wereldbeeld.' Let op dat misplaatste 'geloofsovertuiging'.

Het onbewijsbare van het niets

Er moet toch 'een persoonlijke intelligentie' achter zitten? Dan volgt het bekende jij-bakken: wij gelovigen kunnen niet echt bewijzen dat god bestaat, maar jullie ook niet dat-ie niet bestaat. Het is natuurlijk volkomen onlogisch het bestaan van het niets te bewijzen. Mijn favoriete voorbeelden: ik kan niet bewijzen dat er geen mensen op de zon wonen of zelfs dat de Eiffeltoren *niet* in Parijs staat.

De intelligente designer

Nadat de anti-Recalcitrant meent te hebben aangetoond dat het aannemen van een god als kosmisch designer toch behoorlijk redelijk is, komt hij met een tweede punt: het is 'intellectueel oneerlijk' om een bewijs voor het bestaan van god te eisen, want je kunt andere subjectieve ervaring zoals het ervaren van smaak ook niet objectief bewijzen; er zijn alleen wetenschappelijke aanwijzingen voor. Die zijn er ook voor het geloof in een god. Weer wordt de lezers opgezadeld met bewijzen uit het ongerijmde: hoe kon leven uit niet-leven ontstaan? Er hoe is de orde in 'kristallen, sneeuwvlokken en golven in zandduinen' te verklaren; die kunnen niet uit chaos zijn ontstaan. Nee, maar die ordening bleek het beste te functioneren. Evolutie werkt namelijk niet willekeurig.

Goddelijke zingever

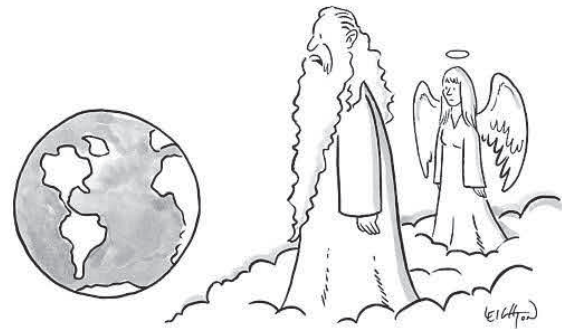
Het derde punt van de filosofiestudent 'is dat mensen inherent zoeken naar betekenis.'... zonder een hogere, objectieve bron van betekenis – zoals God – zijn alle menselijke doelen uiteindelijk arbitrair... Waarom zou men het leven verkiezen boven de dood als alles uiteindelijk zinloos is?' Iemand die het bestaan zinloos vindt, kan inderdaad de dood verkiezen – eigendoding is een menselijk 'voorrecht' – maar de meerderheid van het mensdom maakt er maar het beste van door zelf een zinvol bestaan in te richten. Het feit dat mensen naar een zin zoeken, zou er volgens Maridjan op wijzen dat er een objectieve zin is (god natuurlijk), zoals dorst wijst op het bestaan van water!

Goddelijke regelgever

En dan komt de grote, vierde klapper, de sterkste aanwijzing volgens Maridjan: 'morele absoluten vereisen een morele, objectieve regelaar'. Het betoog van atheïsten dat moraal voortkomt uit evolutie, zou tot relativisme leiden. 'Als morele waarden slechts menselijke constructies zijn, dan is er geen fundamenteel verschil tussen genocide en filantropie.' Nu wordt als voorbeeld van een absolute mo-

rele norm net gegeven dat slavernij altijd fout is. Juist godsgelovigen hebben daarmee echter moreel flink gesjoemeld. Over relativisme gesproken...

Maridjans poging om het geloof als redelijk voor te stellen, stemt meewarig. De Hogeschool voor Toegepaste Filosofie waaraan hij studeert, heeft nog veel bij te scholen in helder denken.

"I'm starting to prefer the ones who don't believe in me."

Voorwoord bij de Antisemiten-Hammer

door **Jacob Moleschott**

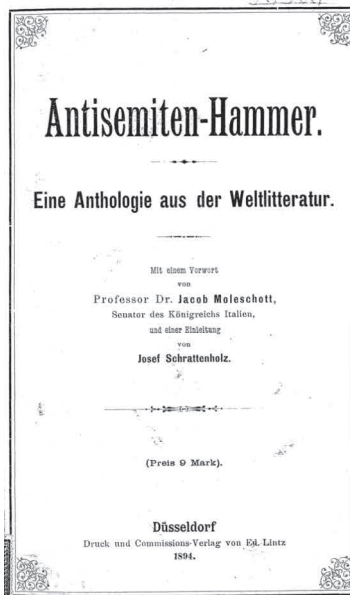
vertaling van **René van Elst**

In 1894 werd in Düsseldorf het boek *Antisemiten-Hammer, Eine Anthologie aus der Weltliteratur* uitgegeven. Het is geredigeerd en van een inleiding voorzien door Josef Schrattenholz (1847-1909), een katholieke muziekleraar, schrijver over muziek, journalist en biograaf, bekend door zijn kritiek op het antisemitisme van zijn tijd. Het boek bevat honderden pagina's essays, gedichten en aforismen die tegen het antisemitisme en op verdediging van het jodendom gericht zijn.

Jacob Moleschott, hoogleraar fysiologie en senator te Rome, aan wie ik al vaker aandacht heb besteed, leverde een voorwoord bij het boek, waarvan ik hier mijn vertaling, met daarbij enkele noten, presenteer. Om eerlijk te zijn, ik vind het een zwak stuk; Moleschott zet tegenover bestaande vooroordelen over joden simpelweg nieuwe, maar dan heel positieve, vooroordelen. Maar zijn goede bedoeling is te prijzen.

Het boek vindt u hier: <https://sammlungen.ub.uni-frankfurt.de/download/pdf/92279.pdf>.

René van Elst

Dat de strijd nog niet voorbij is, hoe vaak men er ook over had gedroomd, kan waarschijnlijk voor niemand duidelijker zijn dan voor een vrijdenkende man die voorbestemd was om zijn productiefste jaren door te brengen in de hoofdstad van het religieuze kwaad¹.

Het is immers alleen als een gevolg van de Inquisitie te begrijpen wat we aan het einde van de negentiende eeuw sinds vele jaren en steeds opnieuw meemaken. Alva liet in België honderden ketters voor hun eigen deuren ophangen en onderdrukte het edelste volk op aarde doordat hij het zijn eerste bloed en zijn geld, het tweede bloed, minachtend en martelend ontnam.

¹ Moleschott heeft het hier over zichzelf als hoogleraar en senator te Rome.

De antisemieten van de negentiende eeuw geven niets om gewetens van anderen en van zichzelf, ze vallen de huizen aan, ze branden en verschroeien, verjagen mensen alsof het kuddes hinderlijke dieren zijn, ze zijn afgunstig op hun medemens en vervolgen hem wanneer hij hen aan geestkracht of geluk overtreft.

Die haat is des te erger omdat politici en machthebbers meedoen; priesters die geacht worden de boodschap van liefde te brengen, vergeten dat Jezus een Jood was. Leraren in de rechtswetenschap en het onderwijs loochenen dat we zowel aan de Joden als de Grieken de rijkste bronnen van onze menselijkheid, de werkelijke menselijke adel, te danken hebben.

De haat is werkelijk schrikbarend, omdat ze met haar afgunstige nijd zelfs een deel van de anders zo nobele jeugd heeft vergiftigd. Ze is dubbel kwalijk, omdat de zogenaamde Christelijke Germaanse Partij, de lessen van Lessing en Nathan vergetend, strijdt met de Slaven om het trieste voorrecht om er een afschuwelijk standpunt op na te houden, waarin de historie wordt ontkend.

Is het de schuld van de Joden dat ze in doorsnee begraafder, nobeler en emotioneel warmer zijn dan jij?

Moest het er niet van komen, dat die begaafde, onvermoeibaar strevende, onzelfzuchtig liefdevolle mensen – mensen zoals jij – nadat ze eeuwenlang buiten de samenleving, buiten de bescherming van de liefde en vrije deelname aan de economie gehouden zijn en bespot, afgewezen, vervolgd en mishandeld zijn, dat die mensen al hun kracht, hun geestdrift en liefde bijeenraapten om grond te verwerven die de mens nodig heeft onder zijn voeten een menswaardig bestaan te hebben en dat aan anderen te gunnen?²

Ze worden beschuldigd van pronkzucht; zijn echter de christelijke militaire bevelhebbers beter, die snijden in de kosten van het onderwijs, maar voor een enkele militaire parade ter viering van een vorstelijk bezoek meer verspillen dan het in stand houden van een universiteit kost?

Ze worden beschuldigd van ijdelheid, en men vergeet dat de christelijke staat genootschappen in stand houdt waarvan de geliefdste doeleinden uitdraaien op onderlinge bewieroking.

Men spreekt over hun hardheid, alsof men nooit het voorbeeld van een christelijke bankier heeft meegemaakt, die meedogenloos gezinnen aan ellende overlevert om zijn cent rente er uit te knippen, of die het waardevolle achteroverdrukt dat hem is toevertrouwd, als het erom gaat, al is het maar voor even, de schijn op te houden van zijn eerbaarheid.

Moet het hen als iets ongunstigs worden aangerekend dat ze meestal soberder leven en zuiniger, voorzichtiger, slimmer en volhardender zijn dan de meesten, die, naar men zegt, behoren tot sterkere rassen? dat zij, teruggedrongen op een beperkt gebied van menselijke activiteit, in het verwerven, helpen en denken succesrijker en groter² Het Zionisme was in die tijd aan het opkomen. Theodor Herzl gaf in 1896 met zijn pamflet 'Der Judenstaat' de aanzet tot het georganiseerde zionisme.

werden dan veel christenen die hun talent over een groter terrein verspreidden en verbrokkelden?

Staan Rothschild¹, die zijn bescheiden verleden niet vergeet, Heinrich Heine, die de mens weerhoudt van wegzinken in het gevoel² en Spinoza, die de goddelijkheid aan de mens toewijst, niet voor symbool, kunst en wijsheid van de mensheid?

En zou het nodig zou zijn om terug te gaan naar de Psalmen om te erkennen dat Israëls verhevene en nederige poëzie van zo hoog niveau is als die van Homerus en Hesiodus?

Antisemitisme is ondankbaarheid, is afgunst, is de ruwe uiting van een misleide communistische houding, die zich hult in stammenhaat, geloofsijver en vaderlandsliefde. De razende uitbarstingen ervan hebben het buitengesloten en veroordeeld. Maar men moet volharden in de strijd, want de domheid is als de Hydra, waar nieuwe koppen aangroeien als je de oude vermorzelt. En als men volhoudt, zal het Denken zegevieren, zoals het heeft gezegevierd over de wereldlijke macht van de kerk en over degenen die het volk onmondig houden om het te ketenen.

Als teken van dit doorzettingsvermogen heet de ondergetekende het voorliggende boek welkom, ook zonder het gelezen te hebben, met een gelukwens en zijn zegen.

Moge de Jood niet alleen onder ons in de vrijheid leven die de wet hem biedt, maar ook in de liefde van de samenleving, als prikkelend voorbeeld. Als we zijn deugden erkennen, en proberen daarvan te profiteren, zal hij zich vertrouwd maken met de onze en die waarderen. We zullen elkaar liefhebben en zegenen. Al werkend zullen we waarmaken wat de twee grootste Joden, die misschien ook wel de twee grootste mensen waren die ooit geleefd hebben, Jezus en Spinoza, hebben gepredikt.

Rome, 25 juni 1892.
Jac. Moleschott

¹ Van alle Rothschilds zou hier bedoeld kunnen zijn Mayer Alphonse James de Rothschild (1827-1905), Frans financier, wijnbouwer, eigenaar van renpaarden, kunstverzamelaar en filantroop.

² Van de schrijver en dichter Heinrich Heine (van joodsen huize maar later Luthers gedoopt) wordt gezegd dat hij voortkwam uit de Romantiek, maar zich daar ook in klank en thematiek van los wist te maken.

Titia van der Tuuk, atheïstische domineesdochter

door *Anton van Hooff*

Wat lees ik daar nou? ‘In elk geval woont men in Capua toch gezonder leven dan in Rome in de eilanden.’ Je zou in Rome echter alleen kunnen leven op het ene Tibereiland. Oh wacht, het Duitse origineel *Spartacus der Sklavenfeldherr* van 1895 had natuurlijk ‘Inseln’ als weergave van het Latijnse insulae, dat naast ‘eilanden’ ook staat voor ‘flatgebouwen’. De Nederlandse vertaling kwam als *Spartacus De Slavenaanvoerder* al het volgende jaar uit. Het gebonden boek met enkele lithografieën was bepaald niet bedoeld voor de proletarische jeugd. Toch even kijken wie voor de vertaling en de fout tekende; hé, een vrouw met lekker allitererende voor- en achternaam: Titia van der Tuuk. Had ze meer vertaald? Jazeker, en wat belangrijker is, ze was een vrijdenkster, die mij althans onbekend was. Zo leidde een vertaalfout tot kennismaking met een formidabele vrouw.

Titia Klasina Elisabeth van der Tuuk (foto 1898 ►) werd in 1854 geboren in het Groningse dorp 't Zand als vierde van zeven kinderen. Haar vader was dominee, haar moeder, dochter van een hoogleraar klassieke talen, schreef jeugdliteratuur. In dit milieu mocht een vrouw zich ontwikkelen: Titia volgde de opleiding tot onderwijzeres en behaalde MO-aktes Frans, Duits en wiskunde.

Ze moest als lerares, aan de meisjes-ULO in Deventer, stoppen wegens doofheid en onmin met collega's over haar atheïsme, en voorzag sindsdien in haar onderhoud door vertalen van literatuur, zoals Tolstoj's Oorlog en Vrede – uit het Frans en Duits – eigen jeugdverhalen, historische romans en werken voor het jeugdtijdschrift Sint-Nicolaas. Haar Wikipedia-artikel geeft een indrukwekkende lijst van publicaties. Een bestseller was haar – anonieme – vertaling van Anna Fischer-Dückelmanns *Het seksuele leven der vrouw*, voor het eerst gepubliceerd in 1900, dat in 1929 een dertiende druk haalde.

Tot zover oogt ze als een bewonderenswaardige self-made vrouw, maar ze was veel meer: behalve atheïst geheelonthouder, vegetariër, pacifist, feminist, activiste voor vrouwenkiesrecht en homorechten. Ze was nooit getrouwd, maar leefde vanaf 1897 tot haar dood in 1939 samen met Rose Roosegaarde Bisschop (1856-1940).

Als lid van de Haarlemse afdeling van De Dageraad correspondeerde ze met Multatuli. Via de vereniging maakte ze kennis met Ferdinand Domela Nieuwenhuis, Aletta Jacobs en de schrijfster Elise Haighton, de eerste vrouw in het bestuur van de vereniging. Deze volgde ze in 1885 op in de redactie van De Dageraad. In 1887 werd ze bestuurslid.

Tegel voor Titia van der Tuuk in Deventer, foto van Hans de Vries

Titia van der Tuuk

Door het toverwoord 'fatsoen' lukte het eeuwenlang beschaafde vrouwen in de waan te laten dat veel zaken hen niet aangingen. (1898)

caminovanvrijheid.nl/deventer

Hadden we nog maar zulke vrouwen. Terecht gispte Nelleke Noordervliet in haar Anton-Constandse Lezing van 2012 de ‘mannelijkheid’ van de vereniging. Meermalen heb ik op bijeenkomsten vrouwen aangesproken om actief te worden, zoals de lichtende voorbeelden

Aletta Jacobs, Elise Haighton en Clara Wichmann. Voortaan noem ik ook Titia van der Tuuk.

LINKS: Mijn exemplaar van *Spartacus, Slavenaanvoerder*, 1896, vertaald door Titia van der Tuuk. RECHTS: Titia van der Tuuk en Rosa Roosegaarde Bisschop, ca. 1885 (Wikipedia).

Davis, Josh L. - *Het dierenrijk komt uit de kast*

Uitgever Jim Jansen ism NewScientist - 121 pagina's - Vertaler Joris Janssen door **Enno Nuy**

De wetenschap ging er lang van uit dat dieren seks alleen gebruikten voor de voortplanting. Zichtbaar homoseksueel gedrag werd door wetenschappers veelal verdoezeld en genegeerd. Maar seks is complex gedrag dat kan worden aangewend voor stressregulatie, het verstevigen van sociale banden, de voortplanting of gewoon plezier. De vraag nu is waarom homoseksualiteit in de natuur bestaat terwijl het in lijkt te druisen tegen de evolutie. Toen C.M. Levick rond 1911 Adeliepinguïns bestudeerde op Antarctica was hij getuige van onverklaarbaar homo-

seksueel gedrag maar zijn getuigenis hiervan werd uit het eindverslag geschrapt en pas in 2012 gepubliceerd!

Dieren

De Killivis is 4 cm lang en kan door zijn huid ademen waardoor hij tot twee maanden op land kan overleven. De vis is bestand tegen extreme temperaturen en hyperzoute omgevingen en is het enige gewervelde dier dat zichzelf kan bevruchten. Ze produceren dus zowel sperma als eitjes die ze in hun lichaam kunnen bevruchten. alle genetische informatie is dus afkomstig

van hetzelfde individu. Toch is er geen sprake van klonen, ze produceren afzonderlijke geslachtscellen die vervolgens seksueel samenkomen en een bevruchte eicel maken. Ondanks het risico van homozygoot te worden, blijkt het Killivisje een enorm aanpassingsvermogen te hebben. De vissen zijn voor het merendeel hermafrodiet maar er komen ook mannetjes voor, die zich seksueel voortplanten met de hermafrodieten.

De Tejuhagedis kan nageslacht maken zonder de tussenkomst van mannetjes. Desondanks hebben de vrouwtjes wel degelijk seks. Deze

maagdelijke voortplanting of parthenogese komt veel voor in de natuur. Deze dieren hebben een manier gevonden om voldoende genetische diversiteit te behouden. Zoals gezegd hebben de vrouwtjes wel seks met elkaar waarbij de daad ontvangende vrouwtjes stimuleert om meer eieren te produceren. Men noemt dit ook wel pseudocopulatie. De Komodo-vaaraan bezigt facultatieve parthenogese en plant zich zowel seksueel als ongeslachtelijk voort. Ook zijn er dieren die seksueel dimorf zijn: de ene helft is biologisch mannelijk, de andere helft biologisch vrouwelijk. Men noemt dit gynandromorfie. Hoe deze bijzondere vorm ontstaat heeft de wetenschap nog niet kunnen achterhalen. Dit fenomeen komen we vooral tegen onder vogels en vlinders, maar ook bij wespen, muggen en kreeftjes.

Ook bij de gorilla's is niet-heteroseksueel geslachtsverkeer een normaal en veel voorkomend verschijnsel. Daarbij valt op dat homoseks bij de gorilla's intiemer lijkt dan de voortplantingssex, bij mannetjes zowel als bij vrouwtjes! Gemiddeld bijvoorbeeld duurt lesbische seks vijf keer zo lang als heteroseks. De bonobo's spannen echter de kroon en zij doen aan orale seks, masturbatie, penetratieseks en zelfs aan zoenen met open mond en tong. En ze hebben vaak seks, heel erg vaak.

En ik las al bij Sally Coulthard in haar voortreffelijk boek *Een kleine geschiedenis van de wereld aan de hand van schapen* dat 8 tot 10% van iedere kudde schapen homoseksueel is en die rammen hebben dan ook geen enkele belangstelling voor een ooi. Davis laat zien hoe het gedrag van schapen, ook in het wild, soms extreem gecompliceerd kan zijn.

Planten

Als het over geslacht gaat bij planten, schrijft Davies, is niets te gek. De Cipres Dupreziana groeit in de Sahara en geeft alleen mannelijke genen door aan de volgende generatie. Er zijn wel enkele dieren bekend die zich schuldig maken aan androgenese maar deze cipres is de enige plantensoort die vaderlijke apomixie toepast: alleen mannelijke genetische informatie wordt doorge-

geven. Helaas zijn er nog maar 233 van deze bomen over in de Sahara.

Ik moet me beheersen om niet van elke beschreven soort de belangrijkste kenmerken weer te geven. Koopt u toch dit opmerkelijke boekje, het is werkelijk een genot om te lezen. Zoals bijvoorbeeld dat ongeveer een kwart van alle vissen in de buurt van een koraalrif hermafrodiet is. En vrouwtjes veranderen in mannetjes en andersom. En van ongeveer 65.000 diersoorten weten we dat ze hermafrodiet zijn. Maar planten spannen hier de kroon: 85 procent van alle bloeiende planten is hermafrodiet! En wat te denken van zwarte zwanen die vaak een voorkeur voor een trio hebben. En bij de groene zeeschildpad is de watertemperatuur bepalend voor het geslacht van de nakomelingen.

De bekende onderzoekster Anna Innis Dagg (1933-2024) ontdekte dat in sommige giraffenpopulaties 94 procent van alle waargenomen seksuele activiteit homoseksueel was. En om het nog gekker te maken: in het Caribisch gebied komt een garnaal voor, Thor Maningi, die ruwweg half mannelijk, 49 procent hermafrodiet en 1 procent vrouwelijk is. En er bestaan ook driehuisige zeeanemonen die zichzelf kunnen klonen. Essen echter slaan alles maar om daar meer van te lezen zult u toch echt dit boekje zelf moeten lezen.

Uiterst merkwaardig is de fysionomie van de vrouwelijke hyena waarbij de clitoris sterk op een penis lijkt die zich buiten het lichaam bevindt. Ook de vrouwtjes kunnen een erectie krijgen. Plassen, seks en geboorte moeten allemaal via dat nauwe kanaal plaatsvinden. Tijdens de geboorte sterft 15 procent van de vrouwtjes en maar liefst 60 procent van de borelingen. Opmerkelijk dat de evolutie hier nooit voor betere aanpassingen heeft gezorgd. En, overbodig eigenlijk om hier op te merken, een schepper zou dit anders hebben opgelost.

Schimmels

De absolute top in de wondere wereld van de sex wordt echter ingenomen door schimmels. Eén theelepeltje Amazonegrond kan wel 400 soorten schimmels bevatten. Er zijn tot nu toe 150.000 schim-

melsoorten beschreven, naar schatting slechts tien procent van alle schimmelsoorten die er zijn. Het totale aantal soorten bedraagt ergens tussen de acht en tien miljoen. Die vermoedelijke 3,8 miljoen schimmelsoorten vertegenwoordigen dus bijna de helft van al het meercellige leven op onze planeet. Een van die schimmels, het Waaiertje, kent wel 23.328 geslachten. Om erachter te komen hoe dat kan zult u dit boekje zelf moeten lezen. Onder Waaiertjes bestaat zoveel genetische variatie dat elk individu zich kan voortplanten met elke andere paddenstoel die het tegenkomt!

Wat een heerlijk boek is dit. In telkens korte hoofdstukjes laat Davis (1984) zijn licht schijnen op de ongekende variatie in de natuur om specifieke omgevingsfactoren het hoofd te bieden. Wat zal het de natuur een zorg wezen of iets linksom of rechtsom gebeurt. Iedereen zou dit boek moeten lezen, vooral mensen die iets tegen de lhbtq+ gemeenschap hebben. Daarbij gaat het enkel om volstrekt ongefundeerde en evident onzinnige vooroordelen. Hele bevolkingsgroepen worden daardoor gediscrimineerd en zelfs gecriminaliseerd. De menselijke soort geeft hoog op van zichzelf maar is een jammerlijke mislukking.

Het boek werd adequaat vertaald maar de titel is een misser van jewelste. Het boek van Davis gaat niet alleen over dieren. De Engelse titel luidt niet voor niets *A Little Gay Natural History*. Daar had de vertaler beslist voor een alternatief moeten kiezen.

WERELDS NIEUWS

mei 2025

door **René van Elst**

Heilige wind

In de NRC van 25 maart lezen we over een rondgang die Alrun Bernhard (v., 1996, Opiniëredacteur) en Majda Ouhajji (v., verslaggever Vrije Tijd en Zingeving) hebben gemaakt langs christelijke kerkgenootschappen. Verschillende daarvan signaleren een toenemende religieuze belangstelling van jongeren, zonder dat er precieze cijfers van zijn. De grote kerken melden dat meer jongeren met vragen komen, voor het eerst naar een dienst komen of zich laten dopen. De theologische universiteiten Utrecht en Apeldoorn verheugen zich in een recordaantal eerstejaars. De verkoop van bijbels aan jongeren zit ook in de lift.

[Photoshop a.i.]

De auteurs stellen de vraag wat jongeren aantrekt in zo'n oude godsdienst met niet-moderne regels en gebruiken. Het antwoord op deze vraag moet ook ons interesseren; uiteraard is er geen eenduidig afgerond antwoord.

Het artikel vertelt over de achtergrond en bekeringsgeschiedenis en indrukken van enige jongeren, die zich hebben aangesloten bij de Oosters-Orthodoxe kerk en bij de katholieke kerk. We lezen over wat er gebeurt tijdens diensten en daarna en enkele kerkelijke functionarissen komen aan het woord. De meeste aandacht gaat uit naar een jongeman van 24 met – kort samengevat – deze levensloop: was als puber atheïst, ging veel drugs gebruiken, begon online influencers als Jordan Peterson te volgen, ging zich verdiepen in filosofie en religie en de bijbel (“die meer bleek te bevatten dan ‘dom fundamentalisme’”), liep de Camino, raakte overweldigd door een Oosters-orthodoxe dienst, besefte: ik geloof in God, sloot zich aan bij de kerk en zingt nu wekelijks in het koor.

Zo'n levensverhaal vormt op zich geen antwoord op de vraag, maar het bevat aanwijzingen, in dit geval dat de betrokkene op de een of andere manier ‘zoekende’ is geraakt en dat er beïnvloeding door influencers heeft plaatsgevonden.

Een geïnterviewde groepsleider van katholieke jongeren zegt dat ze komen om de levensvragen te stellen die ze ergens anders niet kunnen stellen. Hij voegt eraan toe dat het een zaak is van roeping door God, niet per se van een zelf gemaakte keuze. Een beleidsmedewerker jongeren van de R.K. kerk zegt “Wij denken dat de heilige geest aan het waaien is in Nederland, een antwoord op onze langdurige gebeden.” Jongeren vragen wie ze zijn en waar ze voor staan en zoeken houvast in de kerk.

Een lector theologie meent dat de hopeloosheid in deze tijd maakt dat men op zoek gaat naar iets wat groter is dan het nu; de vorige generatie wilde loskomen van de kerk; de huidige is al zo los dat ze zich niet meer afzetten tegen het geloof. Hij wijst ook op een sterke rol van de sociale media: daarop kun je zomaar bij een christelijke influencer of christelijke muziek terecht komen. Hij stemt met de interviewers in dat het een probleem is dat het vooral radicaal-rechtse influencers zijn die wel het geloof actief uitdragen, maar ook rigide ideeën over bijv. mannelijke en vrouwelijke rolpatronen.

Het zou te ver voeren om op alle bijzonderheden in het artikel in te gaan; ik som kort op wat ik er in vind aan ‘verklaringen’ voor en factoren die een rol zouden kunnen spelen bij bekeringen, onder het motto *doorhalen wat niet verlangd wordt*:

- De tot de kerk gekomen jongere:
 - is op enigerlei wijze aan het ‘zoeken’ geraakt
 - naar antwoorden op levensvragen
 - naar iets wat groter is dan het nu
 - naar zichzelf
 - naar houvast en een ‘thuis’
 - is beïnvloed door influencers
 - heeft zich verdiept in het geloof en dat sprak aan
 - heeft in een droom de waarheid gezien
 - is onder de indruk geraakt van kerkdiensten
 - is geroepen door God / bewogen door de (waaiende) heilige geest
 - met een conservatief verlangen naar traditie, regels en structuur heeft e.e.a. (ook) gevonden in religie.

Zo'n stuk doet ons weer eens beseffen dat vrijdenken, atheïsme en humanisme in combinatie met wetenschap wel degelijk antwoorden hebben op belangrijke vragen, maar verder een aantal aantrekkelijke zaken niet kunnen bieden, zoals ‘nestwarmte’. Misschien missen wij vooral die waaiende heilige geest...

E.e.a. overziend zou de conclusie kunnen zijn dat wij ons het beste op ‘influencing’ kunnen richten. Anton van Hooff zei hierover tegen mij dat het (vrij)denken het z.i. niet moet hebben van influencers, autoriteiten ter navolging. Maar wij geven niet meer, zoals vroeger, allerlei

boeken en brochures uit en ons blad wordt door weinigen gelezen. Dat zijn ook vormen van influencing (waren de Hovings en Constandses soms geen influencers?) en daar reddend wij het nu niet mee...

Jeuk

Dat krijg je als je leest wat Civitas Christiana aan leugens verspreidt over 'Lentekriebels'. Voor wie niet weet wat Civitas Christiana (CC) is: het is een katholieke lobbyclub die het geloof hoog in het vaandel heeft en uitgesproken conservatieve opvattingen verkondigt over seksualiteit, mannelijke en vrouwelijke rollen en gender. De stichting werd in 2014 opgericht door Hugo Bos (2014) als Nederlandse tak van de van oorsprong Braziliaanse organisatie TFP (Sociedade Brasileira de Defesa da Tradição, Família e Propriedade). De club zou de paus weer aan de macht willen zien in Europa en wakkert de zorgen aan van veel Nederlanders over het behoud van hun cultuur door te wijzen op de beweerde gevaren van o.a. socialisme, klimaatdwang, islamisering, abortus en 'seksualisering' van kinderen.

In de 'Week van de lentekriebels' krijgen basis-scholieren (als de school er achter staat) les over relaties, seksualiteit en weerbaarheid.

Politici als Wilders en Van der Plas maken bezwaar tegen deze jaarlijkse themawEEK en dat komt doordat zij afgaan op desinformatie die daarover in de wereld wordt gebracht door CC. CC heeft een 'Zwartboek lentekriebels' uitgebracht dat de lessen karikaturaal weergeeft. Hugo Bos van CC beweerde vorig jaar in *Pointer Checkt* (NPO 3 online) dat Lentekriebels kinderen leert hoe ze in een kring moeten masturberen. Op de CC website staat – althans dat stond er (nog) op 24 maart – dat kinderen “naast pro-abortuspropaganda ook te maken krijgen met zelfbevredigingslessen, zeer expliciete naaktbeelden en lhbt-indoctrinatie.”

Kennis- en expertisecentrum Rutgers voor seksualiteit, ook een stichting, heeft laten weten CC op 25 maart te gaan dagvaarden vanwege “aanhoudende leugens en laster” over de themawEEK, die een initiatief vanuit Rutgers en de GGD is. CC zette op die dag op haar website dat ze geen gehoor zal geven aan de eis tot onmiddellijke terugtrekking van haar publicaties. Op die website kan men meedoen aan een petitie tegen de Week van de Lentekriebels die zo te zien (op 27 maart) 42.738 handtekeningen heeft verkregen. Op de site staat nu: “een hele week (...) voor extra intensieve lhbt-propaganda. De Week van de Lentekriebels dompelt kinderen onder in de ziekelijke obsessies van genderideologen met zelfbevrediging, homoseksualiteit en geslachtsverandering.” De

site vermeldt ook dat nog maar 35% van de scholen meedoet.

Voor wie nu meer wil weten over de Lentekriebels: <https://seksuelevoorming.nl/onderwerpen/week-van-de-lente-kriebels/>. Onderaan staat een link naar het materialenoverzicht en onderaan dat overzicht staat een link naar het omvangrijke lesaanbod.

UPDATE: De zaak kwam voor de rechtbank in Utrecht op 3 april. Het was onrustig; medewerkers van Rutgers werden uitgesloten voor vieze pedo's en CC beschuldigde nu Rutgers van een lastercampagne. De uitspraak wordt verwacht op 17 april.

UPDATE: Stichting Civitas Christiana moet per direct stoppen met het verspreiden van het Zwartboek Lentekriebels. Dat is op 17 april het oordeel van de voorzieningenrechter in het kort geding tussen Stichting Rutgers en Stichting Civitas Christiana. Daarnaast mag Civitas geen onrechtmatige uitlatingen meer doen over Rutgers en de Week van de Lentekriebels en moet ze rectificeren. Het recht op vrijheid van meningsuiting (en vrijheid van godsdienst) is niet onbegrensd, stelt de rechter. Zo levert Civitas Christiana geen bewijs voor een pedofiele agenda achter de Week van de Lentekriebels. "Ook het verwijt dat Rutgers kinderen seksualiseert is onrechtmatig." Volgens de rechter verdraait Civitas Christiana onderdelen uit het lesmateriaal en worden die onterecht in een context van het aanzetten tot seksuele handelingen geplaatst.

CC gaat van het oude beginsel uit dat geloof alle middelen heiligt. Het is een goede zaak dat er aan althans een deel van het nepnieuws van die club paal en perk wordt gesteld. De vraag is nog wel of CC nu in hoger beroep gaat.

Nog een lastercampagne...

En weer van Civitas Christiana. De schrijver Pim Lammers en zijn uitgever hebben daarover een kort geding tegen CC aangespannen. De zaak kwam voor op 9 april in Utrecht. Het punt was dat Lammers een verhaal heeft geschreven waarin pedofilie een rol speelde en door het genootschap sindsdien in verband wordt gebracht met pedofilie, ook in het 'Zwartboek lentekriebels'. Hij kreeg doodsb bedreigingen; vier verdachten werden daarvoor tot taakstraffen veroordeeld.

In dit geval stelde CC zich soepeler op en toonde de stichting zich bereid te stoppen met de gewraakte uitingen. Lammers heeft niet om een uitdrukkelijke rectificatie gevraagd. De partijen hebben een week gekregen om de details te regelen.

Dreigend schisma?

In het vorige nummer maakte ik melding van tweedracht in de Christelijke Gereformeerde Kerken. De synode van 27 maart is er niet uitgekomen. Het gaat niet alleen over het door mij al genoemde benoemen van vrouwelijke ambtsdragers, maar ook over het accepteren

LAST VAN LENTEKRIEBELS

GEWOON TERUGKRIEBELEN

Loesje

Postbus 1045
6801 BA Arnhem
www.loesje.nl

[Photoshop a.i.]

van homorelaties. Wij wachten in spanning af hoe het afloopt.

Christelijk zionisme

Ewout Klei schreef op 8 april op de website De Kanttekening over het Christenzionisme. Hij sprak daarover met de theoloog Steven Paas (1942, niet te verwarren met zijn zoon Stefan Paas). Er zijn christelijke organisaties, zoals Christenen voor Israël, die Israëls kolonisten financieel ondersteunen. Paas legt uit dat zij daardoor medeverantwoordelijk zijn voor de onderdrukking van de Palestijnen. Het joodse zionisme was aanvankelijk vooral seculier, maar heeft nu een religieuze kern waarin de staat Israël wordt gezien als een goddelijk instrument, wat een grote impact heeft op het conflict. Het christenzionisme is al ouder en heeft te maken met het geloof dat de joden uit de Diaspora uiteindelijk naar Israël zouden terugkeren en zich in de eindtijd massaal tot het christendom zouden bekeren. De stichting van Israël en Israëls overwinning in de Zesdaagse Oorlog werden gezien als goddelijke tekenen, wijzend op de eindtijd. Vooral in Amerika werd de apocalyptische pro-Israëls boodschap met verve gebracht. In Nederland deden de evangelische beweging en de EO daaraan mee. Daarbij werd ook ingespeeld op schuldgevoel over de Holocaust. We zien nu ook, aldus Paas, dat rechtse jongeren sympathiseren met het zionisme omdat zij een bondgenoot zien in het Israëls nationalisme.

Huisgemaakt onderwijs

De NOS meldde op 9 april op zijn website dat het Openbaar Ministerie stopt met het vervolgen van ouders die hun kinderen niet naar school laten gaan vanwege een geloofs- of levensovertuiging. De reden is dat de rechtszaken lang en complex zijn en zelden tot het gewenste resultaat leiden. Het OM trekt dus meestal aan het kortste eind, begrijp ik, misschien doordat ouders zich makkelijk wat extremer kunnen voorstellen dan ze werkelijk zijn als ze bezwaren hebben tegen de scholen in de buurt. Er is leerplicht vanaf vijf jaar, maar vrijstel-

[Photoshop a.i.]

ling is mogelijk als er geen scholen in de buurt zijn die volgens de ouders passen bij hun geloofs- of levensovertuiging. Het lijkt me dat dit probleem uit de wereld zou zijn als er alleen openbare scholen waren.

De leerplichtambtenaren hebben vorig (school)jaar 2124 vrijstellingen verleend en 160 aanvragen afgewezen; bij een deel daarvan kwam het tot rechtszaken. Maar de heel uiteenlopende uitspraken geven justitie te weinig juridisch houvast.

De landelijke vereniging voor leerplicht Ingrado – is daar ook al een vereniging voor? – vindt het een zorgelijke ontwikkeling, die er toe kan leiden dat meer ouders hun kinderen thuishouden. Daar hebben ze gelijk in. Er is geen zicht op zulke kinderen en op wat ze aan onderwijs krijgen.

De NOS meldt dat staatssecretaris Mariëlle Paul (VVD) van Onderwijs zich hier niet bij neerlegt en met de betrokken instanties in overleg is over de gevolgen en mogelijke oplossingen.

Een lijdensweg

Ergert u zich ook aan de aandacht voor The Passion en vooral aan hoe overheden die faciliteren? Het Nederlands Dagblad wijst ons graag op iets positiefs in het lijdensspektakel, ik citeer: ‘Zangeres Eva Simons (40) vond door haar rol als Maria in The Passion een weg naar het christelijk geloof, waardoor ze afscheid nam van drank en drugs die haar leven eerder domineerden. "Ik leer de Bijbel lezen en begrijpen. Als ik een probleem heb, pak ik mijn bijbelapp, tik een zoekwoord in en ga lezen," vertelt ze over haar nieuwe levensstijl waarin ze zich voorbereidt op haar doop.”

Nou, veel geluk met je nieuwe levensstijl, Eva, maar ik denk dat er weinig problemen zijn waar de Bijbel een oplossing voor biedt.

Schud de plaatsen

Het Nederlands Dagblad meldt dat er een 23-jarige gebedsgenezer uit Kampen is, G.J.T. (Jelthe) Kloens, die zegt kanker te kunnen genezen. Zijn beweging heet Schud de plaatsen. Hij zou 18.000 volgers hebben en een

van de invloedrijkste jonge predikers van ons land zijn. Zijn genezingsdiensten worden goed bezocht. Volgens het ND klinkt er ook kritiek; helaas kan ik de rest van het artikel niet lezen zonder abonnee te worden. Nou ja, kritiek kunnen wij zelf wel bedenken.

De wonderdoener heeft natuurlijk een website en natuurlijk wordt iedereen daar van harte uitgenodigd om voor Jelthe de portemonnee te trekken. Waar het allemaal om draait is dit: "Als u met uw mond de Heere Jezus belijdt en met uw hart gelooft dat God Hem uit de doden heeft opgewekt, zult u zalig worden." (Romeinen 10:9). Een interessant puntje van de site: de beweging creëert "ruimtes waar zowel gelovigen als niet-gelovigen de Heilige Geest kunnen ontmoeten." Dus als u nieuwsgierig bent...

'Schud de plaatsen'? Wat betekent dat? Heeft het iets met Groningen te maken? Is dit nou zo'n probleem dat je met je bijbelapp kunt oplossen? Ik kan deze woorden niet letterlijk in de Bijbel vinden. Wat er het meest op lijkt staat in het boek Haggai (had u daar wel eens van gehoord?): "Want dit zegt de HEER van de hemelse machten: Nog een korte tijd, een ogenblik slechts, en ik zal de hemel en de aarde, de zee en het land doen beven. Alle volken breng ik in beroering (...)." Ik herken daar tekst uit *The Messiah* in, maar of Jelthe een verwijzing naar Haggai bedoelt kan ik op de website niet vinden. Grappig is dat in Haggai met het 'doen beven van alles door God' eigenlijk uitschudden is bedoeld; het gaat om verkrijging van geld voor een nieuwe grotere tempel. Komen we zo weer bij Jelthes portemonnee?

De lege pagina van onvrijheid

Over de invloed van islamitische terreur

Bespreking van Keyvan Shahbazi, *De prijs van vrijheid*, Ezo Wolf, 2024

door **Floris van den Berg**

Kritiek op de islam is ontstaan tegen tirannie, is opkomen voor vrijheid.

Keyvan Shahbazi

De Vrije Gedachte riep Keyvan Shahbazi in 2024 uit tot Vrijdenker van het Jaar. Zowel Shahbazi's dankwoord als de laudatio zijn in zijn boek *De prijs van vrijheid* opgenomen.

Sla dat boek open op pagina 144 en je ziet een lege pagina. Hier zou een cartoonserie staan met 'Hoe de profeet Mohammed te tekenen'. In de islam rust een taboe op het afbeelden van Mohammed. Het is natuurlijk prima als moslims geen afbeeldingen willen tekenen van hun profeet. Dat staat hun vrij. Het staat moslims ook vrij om een heftige hekel te hebben aan afbeeldingen van hun profeet. Maar het dreigen met geweld naar mensen die dat taboe naast zich neerleggen ondermijnt de liberale democratie. Een boek waarin deze cartoons niet kunnen worden opgenomen vanwege gewelds dreiging bewijst daarmee dat de islam geen religie van vrede is en botst met de liberale democratie. Ook is het bewijs voor islamisering: door dreiging van islamitische terreur wordt een boek dat in Nederland wordt uitgegeven gecensureerd.

Dat er geen moslims zijn die opkomen voor de vrijheid om Mohammed te tekenen, bewijst dat het niet slechts een handjevol radicalen is. Er is een probleem met de islam die de vrijheid van het individu bedreigt. Dat is een onaangename boodschap die velen niet willen horen, zelfs als zijzelf slachtoffer zouden zijn wanneer de islam politieke macht krijgt. Het meest absurde voorbeeld daarvan is de *Queers for Palestine*, linkse proPalestina activisten die in een islamitische samenleving zonder pardon zouden worden opgehangen.

Zo'n dertig jaar geleden publiceerde Pim Fortuyn *Tegen de Islamisering van Nederland*. Dit boek is wegge-

hoond door links. Zo vindt historicus Maarten van Rossem het boek van Fortuyn krankzinnig. Ik denk dat dat komt omdat het woord islamisering beelden oproept van een land als Egypte waar de Islam een zichtbaar stempel drukt op het publieke domein. In Nederland is er een groeiend aantal moslims. In 2024 identificeert 6 procent van de bevolking in Nederland zich als moslim volgens CBS. Toch denken Nederlanders dat het percentage moslims 19 procent is.

In zijn boek met verzamelde columns waarschuwt cultuurpsycholoog Keyvan Shahbazi voor het gevaar van islamisering voor de liberale democratie. Vergeleken met dertig jaar geleden, in de tijd van Fortuyn, is de islam zichtbaarder in het straatbeeld van Nederland: er zijn 470 moskeeën, islamitische centra, islamitische scholen, islamitische winkels en hoofddoeken en djellaba's zijn een alledaags schouwspel op straat. Religieuze jongensbesnijdenis wordt in Nederland gefaciliteerd. Er is een islamitische begraafplaats. Er zijn islamitische media en online is er een islamitische zuil, denk aan *c'est moco*.

Waar Shahbazi en Fortuyn voor waarschuwen is dat islam een vijand van de open samenleving is. De vrijheid van het individu wordt in de islam niet erkend. Nederland is gegijzeld door de islam: de vrijheid van expressie die er op papier is wordt ingeperkt door de reële gewelds dreiging door moslims. Als samenleving falen wij om islamcritici te beschermen. De moord door een moslim op islamcriticus Theo van Gogh is een moord op de vrijheid van expressie, de vrijheid om religie te bekritisieren of te ridiculiseren.

Goedpraterij

Shahbazi is een politiek vluchteling uit de islamitische terreurstaat Iran. Hij ontvluchtte Iran na de bloedige revolutie van Khomeini. Over zijn persoonlijke ervaringen

met het islamitische regime schreef Shahbazi de indringende romen *De Amerikaan van Karadj*.¹

Vanuit linkse hoek komt telkens weer de mantra op dat de islam in wezen een religie van vrede en liefde is en dat het geweld uit naam van islam van gekken ('verwarde man') komt die niets van de islam begrepen hebben. Shahbazi verzet zich tegen deze goedpraterij van religie. Het is een goed werkende immunisatiestrategie: hoeveel wandaden er ook gepleegd worden door moslims, de echte, wezenlijke islam is vredelievend. Shahbazi schrijft: 'Wie de wortels van het huidige islamitische terrorisme

buiten de islam zoekt, of denkt dat het een "verkeerde interpretatie" van de islam is, heeft het niet goed begrepen. [...] Terreur werkt: sla de kranten open, kijk naar de televisie, hoor de journalisten, de cabaretiers, de politici. Je ruikt de angst bij wat er niet wordt gezegd, bij het voortdurend wegen van woorden bij het zwijgen van de waarheid, bij de stilte.' (p. 105-106)

De islam is een religie die door een krachtige politieke lobby wordt ondersteund. Vanuit landen

als Saoedi-Arabië en Iran wordt niet alleen propaganda gemaakt, ook is er een oproep tot geweld, zoals de fatwa op Rushdie en op allen die de profeet Mohammed afbeelden. De islamisering is zichtbaar in de Nederlandse politiek. De leider van de grootste politieke partij is al ruim twintig jaar onder zware bewaking omdat hij constant bedreigd wordt door moslims. Wilders loopt niet alleen het gevaar voor ingehuurd moordenaars, maar ook om door 'gewone' moslims vermoord te worden.

De lange arm van het Iraanse islamitische staatsterro-risme heeft sinds 1979 buiten Iran 540 dissidenten vermoord, onder wie twee Nederlandse staatsburgers, in Almere in 2015 en in Den Haag in 2017. (p. 38) Iran steunt ook Hamas en Hezbollah in hun strijd tegen Israël, de joden, Amerika en het westen.

Religie en staat

Shahbazi is een liberaal democraat, een vrijdenker die opkomt voor de vrijheid van expressie en die pal staat voor de vrijheid van het individu en de liberale democratie die die vrijheid faciliteert en garandeert. Een belangrijke voorwaarde voor open samenleving is een strenge scheiding tussen religie en staat: de overheid moet religieus neutraal zijn en die neutraliteit ook uitstralen. Shahbazi laakt het feit dat overheden tijdens ramadan een iftar organiseren. 'In Amsterdam-Oost werd daarbij zelfs door een politieagent in uniform een oproep gedaan tot gebed.' De Rotterdamse wethouder Fauzi Achbar van DENK be-toogt: 'We hebben al heel lang scheiding van kerk en

staat, maar dat is niet meer van deze tijd.' (p. 57) Zo ziet islamisering eruit.

Shahbazi is fel gekant tegen de opkomst van een islamitische zuil met eigen instituten zoals dat in de multiculturele samenleving gebeurt. Islamitisch onderwijs, zowel weekendscholen als reguliere islamitische scholen leiden tot 'een generatie gebrainwashte ontheemden in eigen land.' (p. 59) 'Het is tijd om nu echt wakker te worden van de woke multiculturele waan. Het is tijd om niet langer onder het mom van "de vrijheid van meningsuiting" de andere kant op te kijken.' (p. 59)

'Onder de juiste omstandigheden ontpopt de onschuldig voorkomende Islam zich in een gedaanteverwisseling tot het gewelddadige islamisme.' (p. 241). En het zijn de linkse fellow travelers die daaraan meewerken. Een raadsel is hoe het kan dat linkse intellectuelen die zeggen op te komen voor de vrijheid van het individu en die de kant van onderdrukten kiezen, desalniettemin nuttige idioten van de islam worden. Filosofen als Michel Foucault en Jean Paul Sartre bewierookten het islamitische regime van ayatollah Khomeini. Het door Amerika gesteunde autoritaire regime van de shah was geen liberale democratie en ook daar was er gewelddadige onderdrukking van de oppositie. Maar als je voor vrijheid bent dan is het stom om een onderdrukkend systeem te vervangen door een systeem dat nog veel onderdrukkender en gewelddadiger is. Links anti-amerikanisme en anti-kapitalisme heeft als resultaat dat moslims worden gezien als slachtoffer die moet worden bevrijd van westerse invloeden. Het linkse opkomen voor emancipatie is verwickeld in een dance macabre met islam. Dat is ook te zien in het huidige pro Palestina activisme waarbij ook de terreurorganisatie Hamas wordt omhelsd. Palestina is niet bepaald een liberale democratie. Je kunt kritiek uiten op Israël en het disproportionele geweld tegen burgers in Gaza, zonder Hamas goed te praten. Dat het debat over islam gepolitiseerd is blijkt ook uit dat Shahbazi begon als columnist bij de linkse (intellectuele) *de Volkskrant* maar daar ruzie kreeg vanwege zijn kritiek op linkse goedpratens van het Iraanse regime en daardoor terecht kwam bij de rechtser *de Telegraaf*. Dat religie- en met name Islamkritiek gepolitiseerd en gepolariseerd is, komt het debat niet ten goede.

In zijn columns neemt Shahbazi expliciet afstand van extreemrechts. Hij positioneert zichzelf als liberaal-democraat. Ik hoop dat hij een stem krijgt in het politieke debat en dat hij niet geframed wordt als extreemrechts doordat hij voor *De Telegraaf* schrijft.

¹ Zie daarover **Podcast met Keyvan Shahbazi over De Amerikaan van Karadj S01E13** op het Youtube-kanaal van De Vrije Gedachte

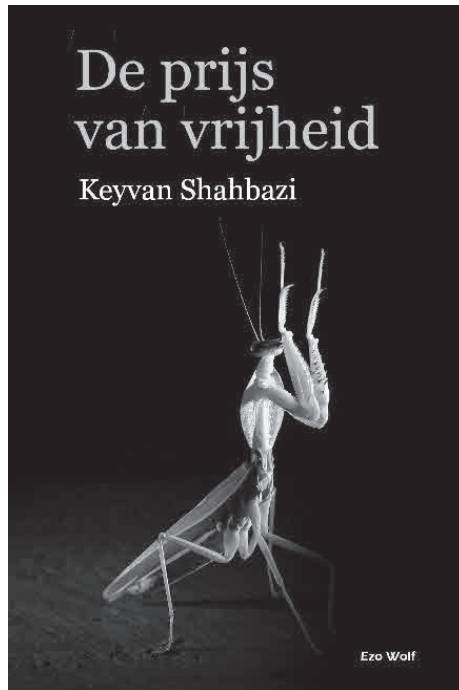
Opvallend is dat Shahbazi een *moreel* atheïst is. Zijn kritiek op religie en met name islam betreft de nefaste morele invloed op het fnuiken van de vrijheid van het individu. Shahbazi houdt zich niet bezig met de epistemologische kant van atheïsme en religie-kritiek.

Waarschuwing

Shahabazi is niet de eerste en de enige die waarschuwt voor het gevaar van islam. Zie hier een waarschuwing uit 1899: 'Individuele moslims kunnen prachtige kwaliteiten tonen, maar de invloed van de religie verlamt sociale ontwikkeling van degenen die haar volgen. Er bestaat geen sterkere achterwaartse kracht in de wereld. Het mohammedanisme is verre van stervend, maar een militant en bekerend geloof.' (p. 97) Aldus Winston Churchill. Paul Nielsen probeert links alert te maken op het gevaar voor de islam in *How to debate the left on islam* (2017).

'Ik ben bezorgd over de toekomst van de westerse democratieën. Over de toekomst van seculiere samenlevingen met een dwangmatig links ressentiment jegens het tegenwoordig onschuldige Christendom en een kolossale blinde vlek voor het echte gevaar [van de islam]. (p. 99) De prijs van vrijheid is een lofzang op de liberale democratie. Het beschermen daarvan heeft een prijs. Zijn wij bereid die prijs te betalen? Shahbazi roept hartstochtelijk op om dat te doen: 'Koester de weelde van deze democratische rechtsstaat!' (p. 68)

De tolerantieparadox zoals geformuleerd door filosoof Karl Popper is de essentie van het probleem. Wie

voor tolerantie is, zoals in een open samenleving, dient grenzen te stellen aan tolerantie en intolerant te zijn tegen over intolerantie. Wie intolerantie toereert ondergraaft de essentie van tolerantie. De linkse fellow travelers zijn blind voor de inherente intolerantie van de islam. De wereld zou beter af zijn zonder religie en zeker zonder islam. Maar een open samenleving dient waanideeën te tolereren zolang er geen sprake is van intolerantie jegens anderen. Om de vrijheid van individuen te garanderen is er een sterke scheiding tussen religie en staat nodig waarbij de overheid religieus neutraal is en die religieuze neutraliteit ook uitstraalt zoals door een uniform zonder religieuze symbolen (als de hoofddoek).

Er hoeft geen meerderheid van moslims te zijn om een samenleving te laten kantelen naar een intolerante samenleving. Zoals Michel Houellebecq

in zijn roman *Onderwerping* het cynische scenario beschrijft van een coalitie tussen links en islam waarbij de vrijheid sneuvelt. *Onderwerping* is een roman. Shahbazi waarschuwt keer op keer dat die onderwerping sluipenderwijs ook in Nederland dreigt plaats te vinden. Als islamofobie angst is voor de islam, dan is die angst vanuit liberaal perspectief terecht. Zodra de islam politieke macht krijgt is het gedaan met de vrijheid. Wie nog twijfelt of term islamofobie terecht is die steke een eigen exemplaar van de koran in brand op de Dam. De zogenaamde religie van de vrede kent vele licht ontvlambare gewelddadige navolgers.

40 jaar geleden,

op 23 maart 1985, overleed **Anton Constandse** op 85-jarige leeftijd. Door onder anderen Piet Spigt werd hij herdacht in het meinummer van dat jaar (no. 156) van ons blad, dat toen nog *De Vrije Gedachte* heette. Spigt sloot zijn herinneringen aan Constandse als volgt af:

“Zo heeft Anton Constandse vele strijdigheden onder ogen gezien, moedig ontleed en het resultaat van zijn bevindingen onverschrokken uitgedragen. Begin en einde was de vrije gedachte. Hij begreep en schetste ook gedetailleerd de aantrekkelijke, behagelijke onderkomens en de troostrijke formules van de godsdienstige mythe en hij wist en betoogde dat Unamuno gelijk had met zijn barre uitspraak: "De mensen hebben meer behoefte aan warmte dan aan licht."

Maar Constandse stelde gedurende zijn gehele, lange leven de zedelijke plicht tot redelijk denken voorop: het

licht boven de warmte! Hij verloor bij het klimmen der jaren vele illusies, maar hij werd milder; hij werd pessimistischer en hartelijker. Hij werd gevulder, innerlijk en uiterlijk. En hij werkte gestaag door, zoals hij zei: "Ik heb nooit anders willen zijn dan een ambachtsman wiens werktuig het woord was". In één van zijn laatste publikaties zei hij het definitief: "Ik acht mij - in het aanzicht van de dood - een simpele schakel in een eindeloze keten van geslachten, een klein element in een grootse ontwikkeling, waarvan wij hopen dat ze tot een humaner en gelukkiger samenleven van vrije mensen mag leiden. Twijfel daaraan ontheft ons niet van de creatieve opdracht er gestaag aan te blijven werken".

Anton Constandse was een voornám, maar vooral een zeldzaam goed mens. Zij die de bewijzen van zijn vriendschap of zijn toewijding hebben ondervonden mogen daar terecht trots op zijn.”

Wij gedenken in mei...

kalender voor vrijdenkers met feest-, gedenk- en treurdagen

door **René van Elst**

Dit is het (beperkte en compacter uitgevoerde) vervolg op de gedenkalender in het vorige nummer. Zie voor de toelichting aldaar.

* = geboren, ○ = overleden, ➔ = zie (ook), WWW = te lezen (via zoeken met Google) op het Internet

1 mei **Dag van de arbeid.** Oorsprong: bij het eerste congres van de socialistische 'Tweede Internationale' in 1889 te Parijs werd besloten om op 1 mei 1890 een internationale strijddag voor de achturige werkdag te organiseren.

2 mei * **Etienne Oscar Vermeersch** (1934 – 18 januari 2019), Belgisch filosoof, ethicus, klassiek filoloog, scepticus, columnist en opiniemaker. Hoogleraar en ere-vice-rector in Gent. Ontwikkelde zich van gelovige tot atheïst en filosofisch materialist; ➔ Wikipedia, deels in zijn eigen woorden. Was een wegbereider van de legalisering van abortus en euthanasie in België.

○ **Gustav Landauer** (7 april 1870 – 1919), Duits kunstenaar, vrij-socialist, pacifist, theoreticus en activist van het anarchisme. Door soldaten vermoord in een Münchense gevangenis nadat de Münchener Radenrepubliek met geweld was neergeslagen.

3 mei * **Steven Weinberg** (1933 – 23 juli 2021). Amerikaans natuurkundige en in 1979 winnaar van de Nobelprijs voor Natuurkunde. Vooral bekend door zijn boek *The First Three Minutes: A Modern View of the Origin of the Universe* (1977/1993, WWW), over wat er direct na de oerknal gebeurde. Was atheïst.

4 mei **Nationale Dodenherdenking.**

* **Thomas Henry Huxley** (1825 – 29 juni 1895). Engels bioloog, die door zijn verdediging van de evolutietheorie de bijnaam Darwin's Bulldog kreeg. Concludeerde dat de mens een diersoort was, die nauw verwant was aan de apen. Was agnost, bedacht zelf de term agnosticisme. Boek: *Evidence as to Man's Place in Nature* (WWW).

* **William Kingdon Clifford** (1845 – 3 maart 1879) was een Brits wiskundige, filosoof en vrijdenker. Schreef in zijn essay *The Ethics of Belief* (1878, WWW) "(...) het is altijd, overal en voor iedereen onjuist om iets te geloven op onvoldoende gronden."

5 mei **Bevrijdingsdag.**

* **John William Draper** (1811 – 4 januari 1882) was een Engelse wetenschapper, filosoof, arts, chemicus, historicus en fotograaf. Schreef in *History of the Conflict between Religion and Science* (WWW) over de vijandigheid van religie jegens wetenschap. Veel uit dit boek werd overgenomen door Jan Hoving in *De conflicten tussen godsdienst en wetenschap*, uitgegeven door De Dageraad in 1932.

* **Karl Heinrich Marx** (1818 – 14 maart 1883). Duits denker die de (politieke) filosofie, de politiek, de economie, de sociologie, de journalistiek en de historiografie sterk heeft beïnvloed. Centraal figuur in de geschiedenis van het socialisme en het communisme. Zag religie als uitdrukking van lijden en tevens protest; kritiek op religie had z.i. geen zin zonder op verandering gerichte kritiek op de maatschappij.

○ **Joseph Mazzini Wheeler** (24 januari 1850 – 1898) was een Engelse atheïst en auteur over het vrijdenken. Werd fel atheïst na het lezen van Darwin, Mill en Spencer. Was redacteur bij het *Freethinker* tijdschrift van George William Foote. Schreef onder meer *Crimes of Christianity* (1887, WWW) en *Biographical Dictionary of Freethinkers of All Ages and Nations* (1889, WWW).

6 mei * **Sigmund Freud** (1856 – 23 september 1939), Oostenrijkse neuroloog en psychiater; grondlegger van de psychoanalyse. Beschouwde zich als een vijand van geloof „in jeder Form

und Verdünnung“. Schreef *Der Mann Moses und die monotheistische Religion* (WWW) waarin hij stelde dat Mozes een Egyptenaar en Echnaton de stichter van het monotheïsme was.

○ **Friedrich Heinrich Alexander Freiherr von Humboldt** (14 september 1769 – 1859). Pruisisch natuurvorser en ontdekkingsreiziger. Hij deed onderzoek in Midden- en Zuid-Amerika en gaf een uitvoerige beschrijving van het fysische heelal. ➔ *De Vrijdenker* 2023-05 pag. 21. (Werken WWW.)

○ **Wilhelmus Simon Petrus (Pim) Fortuyn** (19 februari 1948 – 2002) vermoord. Nederlands wetenschapper, bestuurder, politicus en auteur. Deed polariserende uitspraken over de gevestigde politieke orde, de islam, islamisering en migratie; een van de wegbe-reiders van het Europees rechts-populisme.

7 mei * **David Hume** (1711 – 25 augustus 1776) was een Schotse filosoof en geschiedschrijver uit de tijd van de Verlichting. Zijn bekendste werk is *A Treatise of Human Nature* (1739/1740, WWW). Hume was een agnost; in zijn *Enquiry concerning Human Understanding* (1748, WWW) betoogt hij dat niet gezegd kan worden dat de schepper volmaakt is, omdat de onvolmaaktheid van de wereld daar niet op wijst en de wereld eigenlijk alles is wat we van God weten.

○ **Titia Klasina Elisabeth van der Tuuk** (27 november 1854 – 1939) was een Nederlands feministisch schrijfster en vertaalster. Voor meer bijzonderheden zie het artikel van Anton van Hooff over haar in deze Vrijdenker.

8 mei ○ **John Stuart Mill** (20 mei 1806 – 1873). ➔ 20 mei.

9 mei ~~~~~

10 mei ~~~~~

11 mei ○ **Douglas Noël Adams** (11 maart 1952 – 2001), Brits schrijver van Science Fiction boeken. Vooral bekend van *The Hitch Hiker's Guide to the Galaxy*. Was bevriend met onder meer Richard Dawkins en Stephen Fry en was een zelfverklaarde radicale atheïst.

12 mei * **George Denis Patrick Carlin** (1937 – 22 juni 2008). Amerikaans stand-upcomedian, acteur en publicist. Kreeg een rooms-katholieke opvoeding, later heftig verdediger van het atheïsme. In optredens nam hij vaak het geloof op de korrel.

* **Joachim Kahl** (1941) ▶. Duitse filosoof en humanist en kritisch atheïst. Werd doctor in de theologie in 1967, maar was reeds atheïst en beargumenteerde dat in *Das Elend des Christentums oder Plädoyer für eine Humanität ohne Gott* (1968). Later marxist.

13 mei * **Herman Philipse** (1951).

Nederlands filosoof, tot november 2021 hoogleraar aan de Universiteit Utrecht. Bekend als atheïst door zijn *Atheïstisch manifest* (1995), door zijn polemieken over theologie en moraal en als columnist bij het televisieprogramma Buitenhof. Schreef Engelstalige boeken contra religie.

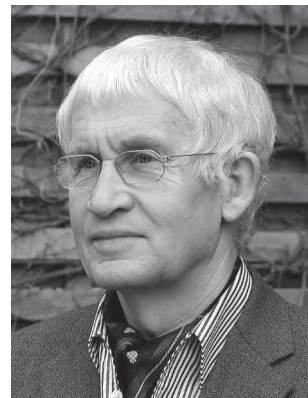
14 mei * **Robert Owen** (1771 – 17 november 1858) was een Britse sociale hervormer, ondernemer in de katoenindustrie. Grondlegger van de coöperatiebeweging en het Britse socialisme. Schreef *A New View of Society* (1816, WWW)

○ **Willem Drees** (5 juli 1886 – 1988) was een Nederlands politicus van de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (SDAP) en de latere Partij van de Arbeid (PvdA). Minister-president van Nederland van 1948 tot 1958, de eerste niet-gelovige in die functie.

15 mei **Eerste Nederlandse verkiezing waar vrouwen aan deelnamen:** gemeenteraadsverkiezing in Gronsveld, 1920.

16 mei ~~~~~

17 mei * **Marshall David Brain II** (1961 – 20 november 2024) was een Amerikaanse auteur, spreker, futurist, zakenman en academicus, gespecialiseerd in het begrijpelijk maken van complexe onderwerpen voor het grote publiek.. Schreef over

atheïsme; boektitels: *How "God" Works: A Logical Inquiry on Faith* en *How God Works: A Skeptic Questions Belief*.

18 mei **Laatste heksenverbranding in Europa** (Zwitserland, 1782). (Voor Nederland → 6 september.)

* **Bertrand Arthur William Russell, 3rd Earl Russell** (1872 – 2 februari 1970) was een Britse filosoof, historicus, logicus, wiskundige, voorvechter voor sociale vernieuwing, humanist, pacifist, empirist, humanist en prominent agnostisch/atheïstisch rationalist. Hij zag religie over het geheel genomen als schadelijk. Schreef *Why I am not a Christian* (1927, WWW).

19 mei * **Johann Gottlieb Fichte** (1762 – 29 januari 1814) was een Duitse filosoof en redenaar. Grondlegger en eerste grote representant van het Duits idealisme. Kwam omtrent 1798 door zijn artikel *Über den Grund unseres Glaubens an eine göttliche Weltregierung* (WWW) terecht in een strijd die sindsdien bekendstaat als de Atheïsmusstreit (→ WWW).

○ **Claude Henri de Rouvroy, graaf van Saint-Simon** (17 oktober 1760 – 1825). Hervormingsdenker ten tijde van de Franse Revolutie, met positivistisch geloof in de wetenschap. Een vroege (utopische) socialist en voorstander van een meritocratische maatschappij. Wordt tot de pantheïsten gerekend.

20 mei * **John Stuart Mill** (1806 – 8 mei 1873). Engels filosoof en econoom, invloedrijk in de geschiedenis van het liberalisme. Voorstander van het utilitarisme (handelen dat het meeste oplevert voor de meeste mensen is goed). In *On Liberty* (WWW) zette hij het schadebeginsel uiteen. Was verdediger van vrouwenrechten.

○ **Stephen Jay Gould** (10 september 1941 – 2002). Amerikaans paleontoloog, geoloog, evolutiebioloog, wetenschapshistoricus en -popularisator. Bestreed het creationisme en benoemde wetenschap en religie als niet-overlappende terreinen; daarover schreef hij in *Rocks of Ages* (1999).

○ **Jacobus Moleschott** (9 augustus 1822 – 1893) was een Nederlandse arts, fysioloog en hoogleraar, laatstelijk in Turijn en Rome. Werd daar in 1876 tot Senator van het Rijk benoemd. Was betrokken bij de totstandkoming van het Giordano Bruno Monument in Rome. Voor de vrijdenkerij belangrijk materialistisch boek: *Der Kreislauf des Lebens* (1852, WWW).

21 mei ○ **Tommaso Campanella** (5 september 1568 – 1639) was een Italiaans schrijver, dichter, wetenschapper, filosoof en theoloog uit de tijd van de renaissance. Sprak zich uit voor de natuurwetenschappelijke methode. Bekend werk: *Civitas Solis* (1602/1623, WWW: *The City of the Sun*) waarin een utopie wordt beschreven.

22 mei ○ **Victor Marie Hugo** (26 februari 1802 – 1885) was een Frans schrijver, dichter, essayist en staatsman. Uitte maatschappijkritiek in romans als *Les Misérables* (1862). Sprak zich o.m. uit tegen de doodstraf, tegen godsdienstig onderwijs en voor algemeen kiesrecht. Evolueerde van katholiek naar niet praktiserend katholiek naar steeds meer antipapaaal en antiklerikaal en naar rationalistisch deïsme.

23 mei * **Karl Heinrich Leopold (Karlheinz) Deschner** (1924 – 8 april 2014) was een Duits letterkundige, schrijver, literatuurcriticus en godsdienstericus. Bekend als auteur van een aantal populair-historische studies vanuit een kritische invalshoek over de geschiedenis van de kerk en de christelijke godsdienst.

24 mei ○ **Nicolaus Copernicus** (19 februari 1472 – 1543), Duits/Pools kanunnik, kerkjurist, arts, wis- en sterrenkundige. Introduceerde het heliocentrisme, het inzicht dat de aarde om zijn as draait en een baan om de zon beschrijft. De bevestiging/uitwerking later door Kepler, Galilei en Newton stimuleerde geloofsverlies en de Verlichting.

* **Stephen Girard** (1750 – 26 december 1831), in Frankrijk geboren Amerikaans vrijdenker. Was bankier en de eerste Amerikaanse multimiljonair. Slavenhouder maar ook filantroop. Trad heldhaftig op bij bestrijding van gele koorts-epidemie. Was atheïst, had minachting voor alle religie en verwoordde zijn opvattingen in zijn testament.

25 mei **Towel Day (Handdoekdag)** (2001), hommage aan Douglas Adams; → 11 mei. In zijn daar genoemde humoristische Sci-

ence Fiction boek staat dat iemand die in het Melkwegstelsel gaat liften altijd een handdoek binnen bereik moet hebben.

* **Sir Ian Murray McKellen** (1939). Gevierd en geridderd Brits acteur in diverse genres. Steunt LGBT-bewegingen. Zijn vader en grootvaders waren (*lay*)preachers, zelf is hij atheïst.

* **Ralph Waldo Emerson** (1803 – 27 april 1882). Amerikaans schrijver van beroemde essays (WWW), een van de invloedrijkste denkers van de V.S.. Benadrukte individualisme en transcendentisme (geloof in de inherente goedheid van mens en natuur). Vestigde de aandacht op het werk van de dichter Walt Whitman (→ 31 mei).

26 mei ○ **Ernest Solvay** (16 april 1838 – 1922). Belgisch scheikundige, grootindustriële, filantroop, wetenschapspromotor, senator en minister van staat. Organiseerde spraakmakende conferenties van beroemde wetenschappers uit de hele wereld, onder wie Einstein, onder meer over de kwantummechanica.

27 mei ○ **François Noël (Gracchus) Babeuf** (23 november 1760 – 1797) geëxecuteerd op het schavot. Frans voorloper van het autoritair socialisme. Formuleerde in zijn krant *Le Tribun du Peuple* communistische theorieën over een deïstische maatschappij van gelijken en een proletarische dictatuur. Streefde actief naar revolutie.

○ **Jan Hoving** (5 juni 1877 – 1939), van beroep manden- en meubelmaker, ontwikkelde zich van theosoof tot vrijdenker. Voorzitter van De Dageraad in 1917-1921 en 1923-1938. Bestreed als vrijdenker en socialist het nazisme en antisemitisme tijdens het interbellum; sprak daarover via de Vrijdenkers Radio Omroep.

* **Lawrence Maxwell Krauss** (1954) is een Amerikaans-Canadees theoretisch natuurkundige, kosmoloog en populairwetenschappelijk auteur. Schreef o.m. *A Universe from Nothing* (2012). Hij noemt zich antitheïst en is voorstander van wetenschapspopularisering, publieksbeleid op basis van correcte empirische gegevens, wetenschappelijk scepticisme en wetenschapsonderwijs.

28 mei ○ **Luc de Clapiers, markies van Vauvenargues** (6 augustus 1715 – Parijs, 28 mei 1747) was een Frans schrijver en moralist. Bekend door zijn essays en aforismen. Had een nobel mensbeeld en wordt wel een moderne stoïcijn genoemd. Bevriend met Voltaire (→ 30 mei).

Oprichting Vrije Universiteit Brussel (1970). Een vrijzinnige Nederlandstalige universiteit.

29 mei ○ **Henry Thomas Buckle** (24 november 1821 – 1862), Engels geschiedschrijver, voorloper van het historisch materialisme. Schreef – en werd beroemd met – *History of Civilization in England* (WWW). Hij behandelde geschiedenis als een exacte wetenschap. Zag niets in theologie maar wel iets in een toekomstig leven.

30 mei ○ **Voltaire (François Marie Arouet)** (21 november 1694 – 1778). Frans schrijver, essayist, filosoof, burgerlijk vrijdenker. Voortrekker van de Franse Verlichting. Had veelbewogen leven, → Wikipedia. In 1775 schreef hij een gedicht over de aardbevingsramp die Lissabon dat jaar trof; daarin drukt hij twijfel uit over de goedheid van God. In zijn *Candide, ou l'optimisme* (WWW, ook in het Engels) spot hij met de optimistische filosofie van Leibniz. Voltaires geloof was deïstisch. Hij gaf in 1762 het "Testament" van Jean Meslier (→ 15 juni) uit met weglating van de atheïstische passages.

Bisschoppelijk mandement 1954. Op 30 mei 1954 brachten de Nederlandse bisschoppen een herderlijk schrijven uit met als kernpunten verboden voor katholieken om lid te zijn van de socialistische vakbeweging NVV en om regelmatig socialistische vergaderingen bij te wonen, socialistische pers te lezen of naar de VARA te luisteren.

31 mei * **Walter (Walt) Whitman** (1819 – 26 maart 1892). Amerikaans dichter, leraar, journalist, uitgever en essayist. In zijn werk: transcendentisme (geloof in de inherente goedheid van mensen en natuur) en realisme. Zijn dichtbundel *Leaves of Grass* (1855, WWW) was een mijlpaal in de Amerikaanse literatuurgeschiedenis. Whitman was deïst en/of pantheïst en vond alle godsdiensten even waardevol, zonder erin te geloven.

DE AUTEURS VAN DIT NUMMER

Floris van den Berg (Naarden 1973) is milieufilosof aan de Universiteit van Utrecht, voorzitter van De Vrije Gedachte, lid van het Humanistisch Verbond en donateur van Skepsis. Van hem verschenen diverse boeken, zoals *Hoe komen we van religie af?* en (het meest recent) *Recalcitrant*.

René van Elst (Amsterdam 1950) studeerde sociologie en (deels) rechten, is gepensioneerd Human Resources medewerker, vertaalde poëzie van Fran Winant, is sinds 2014 meestentijds hoofd- en eindredacteur en opmaker van De Vrijdenker, maakt foto's en video's van vrijdenk-evenementen, donateur van Skepsis.

Anton van Hooff (Den Haag 1943) is klassiek historicus te Nijmegen, redacteur van De Vrijdenker en oud-voorzitter van De Vrije Gedachte, Vrijdenker van het Jaar 2023. Auteur van diverse boeken, de recentste zijn *Je hebt gewonnen, Galileeër* en *Sparks from Spartacus, Life and Afterlife of the Ancient Rebel*.

Jacobus Moleschott ('s-Hertogenbosch 1822 – Rome 1893) was een Nederlandse arts, fysioloog en hoogleraar, laatstelijk in Turijn en Rome. Koning Victor Emanuel II van Italië benoemde hem in 1876 tot Senator van het Rijk. Was betrokken bij de totstandkoming van het Giordano Bruno Monument in Rome. Voor de vrijdenkerij belangrijk materiaalistisch boek: *Der Kreislauf des Lebens* (1852).

Jan Willem Nienhuys (Den Haag 1942) was universitair docent wiskunde (T.U. Eindhoven), is schrijver, vertaler, secretaris van Skepsis en redacteur van Skepter. Schreef (met Marcel Hulspas) *Tussen waarheid en waanzin*.

Enno Nuy (Aerdt 1950) is ondernemer en oud-hoofdredacteur van De Vrijdenker.

Theo de Wijs (Den Bosch 1943) werkte en studeerde bij Philips als electronicatechnicus. Had daarna een aantal jaren een eigen bedrijf. Vervolgens zes jaar gestudeerd aan de Radboud uni, afgestudeerd als gezinstherapeut. Eind 2004 van Thailand via Cambodja naar Vietnam gefietst, in Thailand getrouwd en daar gewoond tot 2019. Hypnose-trance-ervaring daarna in een boek (*De allerlaatste Nobelprijs*) verwerkt.

De kartoens zijn van de Turnhoutse cartoonist **Gie Campo** ("Gier").

Allen hartelijk dank voor hun bijdragen!

AANWIJZINGEN VOOR AUTEURS

Uw bijdragen aan dit blad worden zeer gewaardeerd. Wij verzoeken u om bij het aanleveren met de volgende informatie en aanwijzingen rekening te houden.

- Bijdragen aan het blad worden – in verzorgd, leesbaar Nederlands – in digitale vorm aangeboden aan het email-adres van de Redactie.
- Als auteur bent u zelf verantwoordelijk voor de inhoud van uw werk. Buiten die verantwoordelijkheid vallen door de Redactie in het werk aangebrachte correcties.
- De Redactie noch de vereniging De Vrije Gedachte (DVG) is aansprakelijk voor plagiaat, auteursrechtenschending etc., gepleegd door auteurs.
- Het copyright op een geplaatste bijdrage blijft berusten bij de auteur; DVG is echter gerechtigd de bijdrage geheel of gedeeltelijk opnieuw te plaatsen, hetzij in het blad hetzij in een bloemlezing in boekvorm hetzij op de website of Facebookpagina.
- U verstrekt over/van uzelf enige personalia en een portretfoto die bij het werk kunnen worden afgedrukt als het om een publicatie van enige omvang gaat.
- In overleg met de Redactie kan een bijdrage desgewenst onder pseudoniem worden gepubliceerd; anonieme bijdragen worden echter niet geaccepteerd. De auteur moet voor de hoofdredacteur bereikbaar zijn.
- Wij gaan ervan uit dat een artikel niet veel langer is

dan 3000 woorden en een boekbespreking die niet diep op thema's uit het boek ingaat niet veel langer dan 1500 woorden.

- Veronderstel niet te veel voorkennis bij de lezers; vermijd technische/geleerde termen of leg ze uit.
 - A.u.b. niet te veel noten.
 - Vertaal niet-Nederlandstalige teksten/citaten.
 - Zorg voor een sprekende titel, die te maken heeft met het onderwerp, en voor bijpassende sub-onderwerpen met tussenkopjes.
 - Een mini-samenvatting, waarin ook de belangrijkste trefwoorden voorkomen, wordt op prijs gesteld.
 - Noem het hoofdonderwerp in het begin en schrijf de rest ter ondersteuning van dit onderwerp, zodat de lezer de argumentatie / illustratie en de weg naar de eventuele conclusie kan volgen.
 - Spring niet via vrije associaties van de hak op de tak en haal geen dingen erbij die niet met het hoofdonderwerp te maken hebben, waardoor de lezer de weg kan kwijtraken.
 - Vindt u dat een uitweiding belangrijk is ter illustratie van het hoofdthema, leg dan uit hoe.
 - Lees uw stuk zelf goed na; controleer de zinsbouw en spelling, in het bijzonder van de genoemde namen.
- Onze dank voor uw medewerking!

De Redactie

Doelstelling van De Vrije Gedachte

De vrijdenkersvereniging 'De Vrije Gedachte' stelt zich ten doel: het bevorderen van het vrijdenken. Het vrijdenken is een atheïstisch-humanistische levenshouding gekenmerkt door:

- Rationeel denken en onderzoeken van de werkelijkheid, daarbij strevend naar:
 - bevrijding van dogmatisme, vooroordeel en onwetenschappelijke houding,
 - vasthouden aan principes van toetsing en bewijsvoering.
- Moreel handelen vanuit het besef van:
 - eigen verantwoordelijkheid voor gedachten en daden,
 - menselijke waarde,
 - solidariteit met de medemens, de natuur en het milieu,
 - de eindigheid en onherhaalbaarheid van elk individueel leven.

Een vereniging ontleent bestaansrecht aan haar doelstellingen en aan haar ledental. Veel doelstellingen kunnen worden bereikt bij voldoende aantallen (actieve) leden. Opkomen voor de situatie van mensen met een atheïstisch-humanistische levenshouding is erg actueel. In de komende periode wil 'De Vrije Gedachte' graag nieuwe activiteiten organiseren, ook in de regio's, en meer voor het voetlicht treden. Dit vergt creativiteit, tijd en energie van het bestuur, meer vrijwilligersinzet en een financiële impuls. U kunt hierbij helpen.

Steun De Vrije Gedachte!

Vindt u ook dat de vereniging op de kaart van levensbeschouwelijk Nederland thuishoort? Wilt u ook dat de vereniging nieuwe activiteiten organiseert? Steun dan de vereniging!

U kunt de vrijdenkersvereniging 'De Vrije Gedachte' steunen door:

- mee te doen bij activiteiten en uw mening te geven,
- als vrijwilliger te helpen bij de organisatie van activiteiten, of door een plaatselijke of regionale kring te starten,
- ingezonden brieven te sturen aan kranten en uzelf daarin expliciet als vrijdenker te benoemen,
- geld te schenken aan de vereniging of een legaat na te laten. U kunt hierover vrijblijvend een informatief gesprek voeren en u daarvoor aanmelden via ons mailadres (zie onder),
- andere belangstellenden te attenderen op de activiteiten van de vereniging,
- te reageren op publicaties e.d. van 'De Vrije Gedachte',
- lid te worden van vrijdenkersvereniging 'De Vrije Gedachte' (zie het informatiekader in dit blad),
- abonnee te worden van het blad 'De Vrijdenker' (zie het Colofon van dit blad).

Heeft u vragen of ideeën? Het bestuur hoort ze graag! Of wilt u praten over nalaten of schenken? Neem contact op via info@devrijegedachte.nl; voor andere contactmogelijkheden zie het informatiekader in dit blad.

Bezoek onze website
devrijegedachte.nl
en onze Facebook-pagina
'De Vrije Gedachte'

Het driekleurig viooltje is sinds de 19de eeuw het internationale symbool van de vrijdenkerij. Dit bloempje heeft in het Frans de naam *pensée*, die gedachte betekent. De bloem heeft deze naam gekregen omdat de vorm ervan op die van een menselijk gezicht zou lijken en omdat de bloem in augustus vooroverbuigt alsof hij diep in gedachten is. *La libre pensée*, een term die Victor Hugo in 1850 geïntroduceerd zou hebben, betekent letterlijk de vrije gedachte en is de Franse benaming voor het vrijdenken. (Bron: Wikipedia.org.)

strikte scheiding tussen kerk en staat – weren van indoctrinatie uit opvoeding en onderwijs – bevorderen van een kritisch onderzoekende, wetenschappelijke houding – aan de kaak stellen van kwakzalverij, pseudowetenschap en diverse waanvoorstellingen – vrijheid van expressie – respect voor de waardigheid van de mens als wezen met een eindig en eenmalig bestaan – erkenning van het volledige zelfbeschikkingsrecht van de mens over eigen lijf en leden